

PROBLEMA EDITĂRII IZVOARELOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DIN EPOCA MODERNĂ

AL. ZUB

Cercetarea izvoarelor este singura cale către restituirea trecutului în aspectele lui multiple, iar primul pas în această direcție este, desigur, depistarea și tipărirea lor. „Mai ales în domeniul științelor istorice și filologice — observa T. Vianu — identificarea izvoarelor constituie condiția fundamentală a cercetării, deoarece în aceste științe cunoașterea textelor ocupă locul și joacă rolul deținut de celelalte ramuri ale științelor de metodele observației și ale experimentării”¹. Era firesc, așadar, ca modalitățile de aflare a adevărului istoric pe bază documentară (*ewristica*) să fie studiate în cadrul unei discipline speciale. *Critica izvoarelor* face parte integrantă din munca oricărui istoric, recursul la sursele directe fiind obligatoriu. Chiar utilizarea unor ediții judicioase întocmite presupune familiarizarea cercetătorului cu problemele ridicate de critica și clasarea textelor, care, deși un act preparatoriu, mijloc și nu scop al investigației propriu-zise, se cere însușită². Exigențele au mers, în această direcție, pînă la negarea oricărei cercetări care nu se întemeiază pe izvoare („pas de documents, pas d’histoire”³, iar critica acestora s-a constituit într-o disciplină auxiliară riguroasă, *die Quellenkunde*⁴ al cărei scop este clasarea lor metodică în vederea editării⁵. Fie că este vorba de izvoare scrise sau nescrise (figurative), cercetarea lor angajează domenii interferente, precum arheologia, etnografia, lingvistica, numismatică, bibliologia etc., procurînd istoricului certitudinile de care are nevoie în abordarea documentului, considerat în accepția lui cea mai cuprinzătoare, de mărturie ce confirmă existența unui fapt, a unui eveniment⁶.

1 Tudor Vianu, *Bibliografia literaturii române ca instrument de valorificare literară*, „Studii și cercetări de bibliologie”, IV, 1961, p. 89.

2 Cf. Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898, p. 91-92.

3 *Ibidem*, p. 2.

4 Ernst Bernheim, *Einleitung in die Geschichtswissenschaft*, Berlin u. Leipzig, 1926, p. 91-136. Apud Dan Simionescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, București, 1943, p. 4.

5 Aurelian Sacerdoțeanu, *Sarcinile științelor auxiliare ale istoriei*, „Revista arhivelor”, s. nouă, IX, 1966, nr. 1, p. 19.

6 Cf. Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos, *op. cit.*

Depistarea și conservarea documentelor precede în chip necesar studiul propriu-zis, înlesnit prin multiplicarea lor tipografică. Editarea izvoarelor istorice a fost, de aceea, una dintre problemele fundamentale ale istoriografiei noastre din epoca modernă și continuă să fie astfel, dat fiind că sursele de informare nu pot fi, practic, epuizate niciodată, dacă nu sub raport cantitativ, în orice caz sub acela al modalităților de valorificare editorială. „Istoria unui timp, scria Xenopol, se clădește întotdeauna cu materialul adunat pînă atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale; căci descoperirile se fac neîncetat, cunoștințele se întind și se adîncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei”⁷

O privire generală asupra eforturilor editoriale din epoca modernă, în legătură cu valorificarea surselor istoriei, nu intră în intenția noastră. Ea s-a făcut de altminteri, cu deplină competență, în mai multe rînduri. A. D. Xenopol⁸, N. Densușianu⁹, N. Iorga¹⁰, I. Bogdan¹¹, Al. Lapedatu¹², Constantin C. Giurescu¹³, A. Sacerdoțeanu¹⁴, Vasile Maciu¹⁵, I. Ionașcu¹⁶, Dan Simonescu¹⁷, Iorgu Iordan¹⁸ ș.a. s-au rostit în această privință, pe domeniile de specialitate sau în ansamblu^{18bis}, trăgînd concluziile convenite, iar cîteva încercări bibliografice recente sprijină efortul de regăsire a lucrărilor

⁷ A. D. Xenopol, *Precuvintare la Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iași, 1888.

⁸ Idem, *Roumanie*, „Revue historique”, Paris, t. 15 (1881), t. 19 (1882), t. 25 (1884), t. 28 (1885), t. 43 (1890), t. 50 (1892), t. 55 (1894), t. 73-74 (1900), t. 96 (1908).

⁹ Nic. Densușianu, *Die historische Literatur der Rumänischer Länder*, „Römische Revue”, Budapest, II, 1886, p. 252-260.

¹⁰ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte zeci de ani*, București, 1903, p. 1-127; *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, 34 p.; *Roumanie în Histoire et Historiens depuis cinquante ans. Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926*, vol. I, Paris, 1926, p. 320-340; *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIX-e siècle*, „Revue historique du Sud-Est Européen”, București, X, 1933, nr. 4-6, p. 105-118.

¹¹ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905.

¹² Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc*, București, 1923.

¹³ Constantin C. Giurescu, *Considerațiuni asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, București, 1926. Extras din „Revista istorică”, XII.

¹⁴ A. Sacerdoțeanu, *Izvoarele istoriei românilor*, „Arhiva românească”, s. nouă, t. V (1940) și extras (București, 1940, 23 p.); *Ceva despre un corpus al izvoarelor istoriei românilor*, „Arhiva românească”, t. IV (1940) și extras (București, 1940, 30 p.). Ambele studii au fost retipărite în volumul *Îndrumări în cercetări istorice*, București, 1943, p. 65-100, 101-128.

¹⁵ Vasile Maciu ș. a., *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, București, 1964, 99 p.

¹⁶ I. Ionașcu, *publicarea izvoarelor medievale*, „Studii”, t. 15, 1962, nr. 6, p. 1547-1567.

¹⁷ Dan Simonescu, *Publicarea izvoarelor istorice naționale în preocupările Academiei Române*, „Studii”, t. 19, 1966, nr. 6, p. 1121-1129.

¹⁸ Iorgu Iordan, *Despre edițiile de texte*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 259-268.

^{18 bis} Vezi *Documente privind Istoria României. Introducere*, I, București, 1956, p. 7—21.

mai importante¹⁹. Ne vom opri în cele ce urmează asupra editării izvoarelor istorice ca *preocupare*, urmărind sumar extinderea progresivă a orizontului documentalist de la începuturile istoriografiei moderne până la cristalizarea deplină a școlii critice. Firește, expunerea noastră nu va putea fi completă. Fiecare dintre istoricii reprezentativi din această epocă merită o cercetare aparte, sub raportul concepției și al inițiativelor sale privind editarea izvoarelor istorice, și aceasta nu s-a făcut decât în foarte puține cazuri. Recenta *Bibliografie a arhivisticii românești* (Buc. 1969, 106 p.) lasă să se întrevadă lipsa unor cercetări metodice și a unei expuneri critice asupra domeniului. Este de așteptat ca *Bibliografia istorică a României* din epoca modernă, anunțată de atâta vreme²⁰ și volumul ce va fi consacrat istoriografiei naționale în cadrul tratatului de *Istoria României* să stimuleze cercetările în această direcție, permițând formularea unui răspuns complet și obiectiv la apelul lansat de N. Iorga cu o jumătate de secol în urmă²¹. Nu vom putea, deci, în aceste rânduri, decât să schițăm preocupările ca atare, distincțiile de nuanță în evoluția diferiților istorici din epocă reclamând o cercetare mai amănunțită, alt cadru.

Efortul de reconstrucție istorică se întemeiază atât pe mărturiile nescrise (arheologice, etnografice, lingvistice, folclorice), cât și pe mărturiile scrise. Pondere lor variază după epoci, interesul cercetătorilor deplasându-se de la o categorie de izvoare la alta, dar ele trebuie considerate desigur împreună. Până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea istoriografia română s-a întemeiat exclusiv pe izvoare narative și pe tradiția orală. Numai accidental Miron Costin invocă în sprijinul latinității noastre o monedă aflată în Moldova, pe care citise inscripția *Hereditas romana*, iar Cantemir s-a referit uneori la constatări de ordin arheologic. Ca să pună „cap și începutură moșilor”, scriind *Letopisețul Țării Moldovei*, Gr. Ureche a recurs la „cărțile și izvoadele și ale noastre și cele străine”, la câteva texte bisericești și la tradiția familiei²². El a întocmit chiar și o listă a istoricilor care scriseseră mai înainte despre Moldova. Mai erudit și mai critic, Miron Costin acuza insuficiența mărturiilor istorice la care putea face apel, deplângând faptul că „scriitorii cari izvodesc puțini se află, iar tipar nu se află”. Natura izvoarelor de care dispunea cronicarii a impus abordarea doar a istoriei politice și aceasta într-un chip inexo-

19 Amintim, din ultimii ani, contribuțiile lui Paul Cernovodeanu și Paul Simionescu, *Essai de bibliographie selective concernant l'histoire de Roumanie*, „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, 1965, nr. 3, p. 641-663; V, 1966, nr. 3, p. 547-572; Sanda Cîndea, *Istoria României. Ghid bibliografic*, București, 1968, 519 p.; Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, *Bibliografia arhivisticii românești*, București, 1969, 106 p.

20 Paul Simionescu, *Bibliografia istorică a României pentru secolul al XIX-lea*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București 15—16 dec. 1955, București, 1957, p. 115-120.

21 Vezi Const. C. Giurescu, *op. cit.*

22 Const. C. Giurescu, *Introducere la Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)* întocmit de Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, Ed. III, București, 1943, p. LVIII.

rabil limitat. Cu toate acestea învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino a sesizat importanţa documentelor interne în construcţia istoriografică şi s-a silit să le adune: „trudit-am încă... din hrisoavele domnilor ce sînt pe la boierime şi pe la mănăstiri date şi lăsate, cîte am putut vedea”^{22 bis}. Gîndul de a aduna izvoarele istorice exista aşadar, îl aflăm iarăşi la Constantin Brîncoveanu şi la primii fanarioţi, dar nu e vorba de *editarea*, ci de *prelucrarea* lor. Aceeaşi nevoie de informaţie determina pe boierii din secolul al XVIII-lea să adune documente, pe care le invocă în alcătuirea „ponturilor”²³.

Să se observe însă că ceea ce s-a realizat mai temeinic pînă la începutul secolului al XIX-lea, în istoriografia noastră, se datora în primul rînd cercetării bibliotecilor şi arhivelor străine: cronicarii moldoveni în Polonia, stolnicul Cantacuzino în Italia, D. Cantemir la Istanbul şi St. Petersburg, cărturarii transilvăneni de mai tîrziu la Budapesta, Viena şi Roma. Gh. Şincai, pentru a da un exemplu, a cercetat vreme de 34 ani numeroase biblioteci şi arhive din imperiu, alcătuiind zeci de tomuri de documente. În căutarea unui tipograf generos, va însemna Hasdeu, cu veneraţie, într-un pasaj din ziarul „Traian”, „divinul cerşetor, cu desagii pe umăr, cu cronica în sac, cu o naţiune într-o cîrpă, rătăcea printre noi strălucindu-i zdrenţele ca tunica lui Christ pe muntele Taborului”²⁴. Pentru seriozitatea informării, maturitatea critică şi abundenţa documentară (diplome, tratate, note de călătorie) adunate cu atîta trudă, Ed. Quinet îl şeza pe autorul *Cronicii românilor* în rîndul creatorilor din marea şcoală istorică a secolului al XIX-lea²⁵. La rîndul său, P. Maior a întreprins critica izvoarelor istorice pe baza analizei selective a ştirilor, făcînd apel totodată şi la mărturiile etnografice, folclorice şi arheologice²⁶. Pe la 1812, mitropolitul Grigore al Ungro-Vlahiei căuta la Sf. Munte manuscrise privitoare la biserica română şi aduna, ceva mai tîrziu, cronici în vederea unui corpus sistematic²⁷. Lui Ion Budai-Deleanu, a cărui activitate literară a făcut ca posteritatea să-l ignoreze pe nedrept ca istoric, i se datorează prima încercare de alcătuire a unui corpus de cronici româneşti²⁸. În Transilvania, asemenea preocupări beneficiau — este adevărat — de mai bune condiţii decît în Principate. Pentru îmbogăţirea fonudului de izvoare, Iosif Benkő a întreprins, de pildă, în aceeaşi epocă, îndelungate cercetări în arhive şi biblioteci, adunînd texte narrative pe care Ioseph Carl Eder avea să le editeze în colecţia *Scriptores rerum Transylvanicarum*²⁹.

Totuşi volumul de informaţii istorice sporeşte şi dincoace de Carpaţi, odată cu exigenţele critice, mai ales prin lărgirea ariei documentare. Dionisie Fotino recurge la antichităţi, monede, hrisoave³⁰, iar Damaschin Bojincă îşi

22 bis Dan Simonescu, *op. cit.*

23 A. Sacerdoţeanu, *Ceva despre un corpus al izvoarelor istoriei românilor*, Extras, Bucureşti, 1940, p. 13.

24 A. Papiu Ilarian, *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai din Şinca. Discurs de recepţiune*, Bucureşti, 1869, p. 144.

25 Ed. Quinet, *Les Roumains*. Articol reprodus de A. Papiu Ilarian (*op. cit.*, p. 134-138), anexa XIII.

26 Şt. Pascu şi Eug. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare*, „Studii”, XVII, 1964, nr. 1, p. 133.

27 I. Ionaşcu, *Ştiri noi despre mitropolitul Grigore Dascălul*, Bucureşti, 1938, p. 4-8 (Extras din „Biserica ortodoxă română”, LXI, 1938).

28 Şt. Pascu şi Eug. Stănescu, *op. cit.*, p. 135-136.

29 *Ibidem*, p. 136.

30 *Ibidem*.

intitulează una din lucrări *Anticele romanilor* (2 vol., 1832—1833). În *prefație la Istoria romanilor*³¹ (1829), el mărturisea că lucrarea pe care o înfățișă publicului fusese întocmită cu destulă anevoință, „cernînd și cercînd toate istoriile vestite care se află în Crăiasca Bibliotecă din Pesta”³². Sînt inițiative private, ale căror rezultate nu puteau fi decît parțiale. Ca să facă posibilă tipărirea *Hornicului romano-moldo-vlahilor*, întocmit de Cantemir, mitropolitul Veniamin Costachi se adresa (5 febr. 1833) generalului Kiseleff, rugîndu-l să mijlocească o dezlegare oficială pentru copierea manuscrisului, „singur în felul său”, aflat în „împărăteasca arhivă a Moscovei”³³. I se răspundea cu bunăvoință (22 sept. 1834) că lucrarea cerută, împreună cu alta, *Historia moldo-valahica*, au fost transportate la consulatul din Iași, pentru transcriere supravegheată, după care „originalurile” vor fi înapoiate³⁴. Scrisoarea de mulțumire a mitropolitului, adresată consulului Grigore Timkovski, merită o mențiune aparte pentru căldura cu care sublinia importanța istoriei naționale: „visterie de mare preț”, „cel mai nobil document al nației”, menit să contribuie la „renașterea noastră politică”³⁵. În consecință, el însărcina pe Gh. Săulescu, profesor de filozofie și istorie, cu transcrierea și „tipărirea acestei singrame istorice în limba patriei”³⁶. Asumînduși această sarcină, profesorul publica o *Înștiințare*, în care se străduia să pună în lumină interesul „neîntrecut” al lucrării: istoria patriei, privită, din ignoranță, ca „o insulă rătăcită în mijlocul oceanului”, se întregea simțitor, risipind „cețile revărsate” în cursul vremii³⁷. Lucrarea a apărut în adevăr, în 1836, fără să aibă ecoul dorit, iar proiectele imediat următoare ale lui Kogălniceanu și C. Negruzii nu vor avea o soartă mai bună.

Statul n-a intervenit în strîngerea și organizarea informației istorice decît începînd din deceniul al patrulea din secolul trecut, potrivit Regulamentului organic, care rînduia „o comisie literară”, cu menirea de „a strînge cunoștințe de o arheologie sistematică, spre luminarea geografiei și a istoriei țării”³⁸. Cunoașterea amănunțită și completă a vechilor instituții necesita punerea în rînduială a documentelor. Hotărînd înființarea „Arhivei statului”, Regulamentul organic al Moldovei destina o „masă”, un birou al arhivelor, pentru păstrarea „acturilor publice” precum: „anaforale, hrisoave, hațișerifuri atîngătoare de drepturile și privilegiile Moldovei”. În plus, Kiseleff dispunea să se strîngă de la mănăstiri și biserici inscripții, odoare, portrete, pomelnice, calendare, tot ce putea prezenta interes documentar. Se puneau astfel bazele unei instituții noi, a cărei funcție științifică, documentară, era dublată de una politică, aceea de a contribui la „consolidarea și dezvoltarea statului abia

31 Lucrare întocmită în 1829-1830 împreună cu A. Gheorghe Cuciuran din Moldova, C. Leca, pictorul, și Ioan Trifu (Ioan Maiorescu).

32 Prefața a fost publicată și în „Biblioteca românească”, 1829, partea I, pagini liminare.

33 Scrisoarea a fost reprodusă în *Hronicul romano-moldo-vlahilor* editat de Gh. Săulescu, t. I, Iași, 1835, p. VII-VIII.

34 *Ibidem*, p. VIII-IX.

35 *Ibidem*, p. XII-XIII.

36 *Ibidem*, p. XIII-XIV. Vezi și adresa Mitropolitului către Gh. Săulescu, *ibidem*, p. XV-XVI.

37 *Ibidem*, p. XVI-XIX.

38 Florian Aaron, *Manual de istoria principatului României*, București, 1839, p. 206.

desprins, în marginile prevăzute de tratatul de la Adrianopol, din strânsa dependență față de Imperiul otoman”³⁹.

Anterior, a tele de interes public mai importante fuseseră păstrate, fără finalitate științifică, la mitropolie. S-a văzut în aceasta un rudiment de organizare arhivistă⁴⁰. În tot cazul, cel care a procedat sistematic la adunarea documentelor aflate la mănăstiri, în așezăminte publice sau în arhive particulare, propunându-și să procure și copii după documentele din arhivele polone, ruse și transilvane, a fost Gh. Asachi — primul arhivist al Statului⁴¹. „Am adunat, mărturisirea acesta în 1849, interesante documente ale țării, răspândite și dosite și am păstrat cu sfințenie acest sanctuar al drepturilor compatrioților”⁴². Mai precis definește rostul *Arhivei statului* V. Alecsandri, succesorul lui Asachi. „Ea este, lămură poetul-arhivist, colecția tuturor actelor publice, atât administrative cât și judecătorești și politice, carele slujesc de temelie leguirilor și istoriei țării”⁴³. Iar istoria țării era necesară în primul rând pentru legitimarea drepturilor ei politice. Apelurile lansate de Aaron, Kogălniceanu, Bălcescu ș.a. pentru adunarea și tipărirea izvoarelor istorice comunică o vibrație patetică, specifică epocii. „Copilăria oricărei științe sociale, s-a spus, e urmată în general de o perioadă în care sarcina ei principală este compilarea documentelor”, cercetarea adevărului istoric pentru el însuși fiind cu necesitate atributul unei epoci mai târzii și mai sofisticate⁴⁴. Afirmarea conține o evidentă exagerare, întrucât generalizează, dar ceea ce trebuie să se rețină este acest amestec al interesului științific cu scopuri subsidiare. Nimic mai caracteristic pentru istoriografia română de la începuturile epocii moderne decât efortul spre cunoaștere și spre o amplă documentare, dublat de necesitatea de a furniza luptei naționale noi argumente, întemeiate pe cercetarea trecutului. „N-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile”, afirma Kogălniceanu, relevând carențele documentare ale istoriografiei⁴⁵, iar această afirmație, făcută mai înainte, în alți termeni, și de Florian Aaron era, cum s-a spus, „refrenul dramei” naționale⁴⁶. Aaron era convins că publicarea izvoarelor va pune în lumină „o mulțime de fapte și întâmplări istorice ce zac întru întuneric” pregătind „materialul pentru o istorie a patriei, lucrată astfel ca să fie vrednică de acest titlu”⁴⁷.

39 D. Berlescu, *Arhivele statului — izvor de cercetare a istoriei patriei noastre*, în vol. *Arhivele statului. 125 de ani de activitate, 1831-1956*, București, 1957, p. 11. Vezi și Const. Moisil, *Arhivele Statului și Regulamentul organic*, „Revista arhivelor”, V, 1928-1929, p. 269-289; George Ptoră, *Contribuțiuni la istoricul arhivelor românești*, „Revista arhivelor”, 1944, nr. 1, p. 1-29. Sănda Bădărău ș. a., *Istoricul arhivelor statului, 1831-1956*, în vol. *Arhivele Statului — 125 de ani de activitate*, București, 1957, p. 17-218.

40 D. Onciul, *Din istoria arhivelor statului*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza...*, București, 1903, p. 330.

41 D. Berlescu, *op. cit.*, p. 11-12.

42 *Ibidem*, p. 12.

43 Gh. Ungureanu ș.a., *Indrumător în Arhivele statului Iași*, II, București, 1956, p. 174.

44 R. R. Florescu, *Struggle against Russia in the Roumanian Principalities, 1821-1854*, Monachii, 1962, p. 26.

45 M. Kogălniceanu, *Cuvînt introductiv la cursul de istorie națională...*, Iași, 1843.

46 A. Sacerdoțeanu, *Cuvînt de deschidere ținut în ziua de 11 nov. 1943...*, „Hrisovul”, II, 1943, p. 125.

47 Florian Aaron, *Idee repede de istoria Principatului Țării Românești*, I, București, 1935, p. XXII.

Munca istoricului, mai ales în faza de organizare a disciplinei, se confundă cu aceea a editorului. Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu, Iorga etc. au fost totodată istorici și editori, fiindcă așa cereau împrejurările. Cazul lui Kogălniceanu e poate cel mai semnificativ pentru această stare de lucruri. El a debutat cu lucrări de sinteză, în 1837, dar lovindu-se de lipsa documentelor a abandonat opera de construcție spre a se dedica adunării și tipăririi izvoarelor istorice. În 1838, abia întors de la studii, el plănuia, împreună cu C. Negruzzi, editarea operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir, în nouă volume⁴⁹, continuând oarecum, într-un cadru sensibil lărgit, gândul lui Veniamin Costachi și al lui Gh. Săulescu. Argumentul cu care editorii sperau să obțină sprijinul prenumeraților nu era cel științific, care nu se bucura de prea multă considerație, ci unul patriotic, mai adecvat spiritului public al societății românești din deceniul al patrulea: „toate națiile civilizate, se spunea în apel, fac nemuritor numele marilor compatrioți prin bronz, pînă și tipar. Iar noi nu avem în limba noastră măcar scrierile întregi a acestor doi moldoveni, carii cu condeii lor au făcut patriei atîta bine, poate cît Ștefan prin sabia sa“⁴⁹. Exaltînd astfel sentimentul național în plină resurcție și promițînd că va scoate o ediție care „va face cinste epoei în care viețuim“, Kogălniceanu credea că va obține sprijinul necesar. Apelul n-a avut însă ecoul așteptat și editorii au trebuit să renunțe la ambițiosul proiect⁵⁰. Ceea ce trebuie să se rețină este faptul că editorii își împuseseră exigența de a porni de la textele originale, urmînd să dea *operele complete*, însoțite de ilustrații și de studii introductive. Procedul constituia un progres evident al textologiei⁵¹.

Kogălniceanu s-a îndreptat apoi spre tipărirea documentelor („urice și documente vechi“) în revista „Arhiva românească“ (1841), pentru alimentarea căreia se adresa prietenilor și îndeosebi lui C. Hurmuzaki. Pe acesta îl înștiința, la 21 martie 1840, că — în afară de revista pentru care îi solicita „colaborația“ — era hotărît să tipărească un vast corpus narativ, *Scriptores rerum rumanicarum sive valachicarum*, în care ar fi intrat Ureche, Miron și Neculai Costin, Cantemir, Neculce, Radu Greceanu, Radu Popescu, Șincai, Beldiman ș.a., precum și *Istoria literaturii românești, cu o antologie din prozaștii și poeții vechi și noi*⁵². În coloanele „Daciei literare“, proaspăt ieșită de sub teasc, el vestea în același timp că „pregătește tipărirea letopisetelor Valahiei și Moldovei“, în șase tomuri⁵³. Proiectul a fost realizat doar parțial, iar antologia literară care ar fi fost, la noi, cea dintîi culegere de acest gen, a fost abandonată⁵⁴. În editarea izvoarelor narrative (cele trei tomuri cuprinzînd *Letopisițile Țării Moldovei* au apărut între 1845—1852), Kogălniceanu urma, după cît se pare, pilda eruditului profesor Pertz care publica, chiar în vremea studiilor sale la Berlin, colecția *Monumenta Germaniae Historica*. Concepția asupra izvoarelor istorice Kogălniceanu și-a

48 „Albina românească“, Iași, 1938, nr. 99 (Supl.), p. 426-427.

49 Dan Simonescu, *Mihail Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași*, „Studii și cercetări de bibliologie“, II, 1957, p. 169.

50 *Ibidem*, p. 169.

51 *Ibidem*.

52 Al. Bardieru, *Kogălniceanu inedit*, „Ateneu“, 1967, nr. 12, p. 2.

53 „Dacia literară“, 1840, p. 217; *Telegraful Daciei*.

54 Vezi l. n., *M. Kogălniceanu — orizont bibliologic și documentalist*, în *Probleme de bibliologie*, III, București, 1970, p. 145-158.

expus-o în *Introducția* la „Ahiva românească” (1841) și în prelegerea inaugurală de la Academia Mihăileană (1843), retipărită ca introducere la ediția cronicilor. „Istoria noastră, declara în *Introducția* aminată, este în tradițiile poporului, în movilele nenumărate ce împetrișează întinsele noastre câmpii, în mănăstirile ce cuvioșii și vitejii noștri domni au zidit în aducere-aminte a biruințelor câștigate, în hrisoave și în urice, și în sfârșit hronicele Grecenilor, Popeștilor, Urecheștilor, Costineștilor și atitor alți bărbați, cari într-o mână ținea sabia spre apărarea patriei și întru alta condeiu spre a scrie mărețele lor fapte”⁵⁶. Alături de documentele interne și de izvoarele narative, el invoca astfel, ca mărturii istorice demne de luat în seamă, monumentele, tradiția populară și urmele arheologice. Nimic nu trebuia ignorat din ceea ce putea să contribuie la reconstituirea culturii materiale și spirituale a poporului. Dar în primul rând se cereau date la iveală mărturiile scrise: cronici, inscripții, documente. Documente adunase încă din vremea studiilor, sporindu-le an de an, iar la întoarcerea în țară făcu un popas la biserica uniților din Liov, unde bibliotecarul — arhivar Dionis Zubricki îi puse la îndemână numeroase acte de la domnia Moldovei, începând cu Alexandru Lăpușneanu, iar tînărul întocmi în grabă un catalog al acestora, care s-a pierdut în împrejurări bizare⁵⁶.

Publicării izvoarelor Kogălniceanu i-a consacrat multă vreme, convins că numai prin editarea lor sistematică se poate ajunge la întocmirea unei istorii naționale demne. Ele erau menite în același timp să contribuie la cristalizarea conștiinței civice în direcția a ceea ce tînărul învățat numea „spiritul veacului”. Îndeosebi cronicile erau adecvate acestei finalități. „Spre a păstra românilor acest paladium”, nici un sacrificiu nu era prea mare și, în ceea ce-l privea pe el, Kogălniceanu dădea asigurări că „numai să vedem ceva ajutor și îmbrăçoșare și nici o trudă nu ne va părea prea grea”⁵⁷. Silit să se „desfăreze”, după ce scosese al doilea tom al „Arhivei românești” (1845) și tipărise, pentru uzul străinătății, cunoscutele *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (Iași, 1845)⁵⁸, Kogălniceanu a asigurat mai întui tipărirea, de către Asachi, a „rămășiței din *Letopisețul Moldovei*”⁵⁹, precum și a altor lucrări pe care noul proprietar se obliga să le continue⁶⁰.

55 „Arhiva românească”, I, 1840, p. VI.

56 Pe altă cale, s-a ajuns mai târziu la tipărirea unui indice al documentelor luate cu sine de Mitropolitul Dosoftei, cu ocazia expatrierii. Vezi George Popovici, *Index Zolkievensis*, „Candela”, 1884, p. 541-576, 657-700; 1855, p. 22-23, 92-103.

57 „Arhiva românească”, I, 1840, p. VII.

58 Titlul complet: *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le Grand Charles XII, Stanislav Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, par le Major M. Kogălnicean, Iassy, Au bureau de la Feuille communale, 1845.

59 B. A. R., Documente MCCXCI/156, f. 287.

60 Vezi scrisoarea lui Kogălniceanu din 29 aug. 1850, în „Zimbrul”, Iași, 31 aug. 1850 și recenzia lucrării lui Dan Simonescu, întocmită de Constantin C. Angelescu, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie (Iași), X, 1959, fasc. 1-2, p. 233.

Asupra ediției de cronici tipărite de Kogălniceanu s-a scris mult (Hasdeu ⁶¹, Xenopol ⁶², Tocilescu ⁶³, I. Bogdan ⁶⁴, N. Iorga ⁶⁵, C. Giurescu ⁶⁶, D. Russo ⁶⁷, Mircea Tomescu ⁶⁸, A. Oțetea ⁶⁹, Dan Simionescu ⁷⁰, Virgil Ionescu ⁷¹ ș.a. ⁷², iar volumul considerabil al referințelor indică durabilitatea operei întreprinse. În ciuda erorilor ce se pot întâlni în textele editate de Kogălniceanu, a căror reexaminare critică a beneficiat ulterior de mijloace documentare mult mai bogate, ele continuă a fi utilizate. „Vor trece sute de ani, profetiza Hasdeu, dar niciodată nu se va aluneca pe buze memoria lui Ureche, Costinești, Neculea etc., fără ca să nu apară în aceeași clipă dinaintea ochilor umbra lui Kogălniceanu!” ⁷³. Numeroase manuscrise vechi de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași și de la Biblioteca Academiei, conținând însemnări autografe, completări, identificări etc., atestă faptul că istoricul nu s-a mulțumit să le adune și să le ofere tiparului, ci le-a cercetat cu atenție, comparându-le între ele, selectând. Era convins că pînă la întocmirea unei *istorii naționale*, încă prematură, „letopisețele scrise de bătrînii noștri, cu toate defectele și neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună și mai interesantă istorie a României” ⁷⁴. Le-a retipărit de aceea într-o nouă ediție (*Cronicile României*, vol. I—III, Buc., 1872—1874), adăugînd la letopisețile cunoscute altele noi și făgăduind să le întregască cu un auxiliar prețios, *Tablele istorice ale României*, ghid indispensabil pentru evenimentele întîmplute între 1766 și 1866. Pînă la ivirea istoricului care să întreprindă sinteza, devenită aîd de necesară, Kogălniceanu își asuma sarcina de „a scăpa de la pieire analele noastre, care, fiind în manuscrise, din zi în zi au dispărut și, din nenorocire, dispar și

61 B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică”, I, p. 117, n.: III, p. 1-32; *Ioan Vodă cel Cumplit*, ed. II, p. 244-246; *Anuarul general al instrucțiunii publice pe anul școlar 1864-65*, București, 1868, p. XIX; „Columna lui Traian”, III, 1872, p. 274 (și „Românul”, 18 sept. 1872).

62 A. D. Xenopol, recenzie în „Convorbiri literare”, VI, p. 278-283; *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, p. 580-587.

63 Gr. G. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române*, „Columna lui Traian”, VII, 1876, p. 385-419 (retipărit în „Rev. ist., arh., fil.”, III, 1884, p. 241 și urm.).

64 I. Bogdan, *Vechile cronicе moldovenești pînă la Urechie*, București, 1891; *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895; *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 11.

65 N. Iorga, *Istoria lit. rom.*, II, p. 531-599; *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, loc. cit., p. 16-20 etc.

66 C. Giurescu, *Noi contribuții la studiul cronicelor moldovene*, București, 1908, p. 4-5; *Pseudo-cronici: Enache Kogălniceanu*, București, 1916 etc.

67 D. Russo, *Studii greco-romane*, II, București, 1939, p. 615.

68 Mircea Tomescu, *Mihail Kogălniceanu ca editor*. Extras din „Convorbiri literare”, București, 1941, p. 9-12.

69 A. Oțetea, *Introducere la Mihail Kogălniceanu, Opere*, t. I, București, 1946, p. 32-33.

70 Dan Simionescu, *op. cit.*; *Studiu introductiv la M. Kogălniceanu, Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 19-20.

71 Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, 1963, p. 35-36, 42.

72 Prezintă interes, din acest punct de vedere și observațiile făcute de I. G. Sbiera, Aron Densușianu, Em. Picot, V. A. Urechia, Șt. Orășanu, I. Tanoviceanu etc.

73 B. P. Hasdeu, *Cronicele României de Kogălniceanu*, în „Columna lui Traian”, III, 1872, p. 274.

74 M. Kogălniceanu, *Prefață la Cronicele României*, I, București, 1872, în *Opere*, I, București, 1946, p. 688.

astăzi⁷⁵. Nu era totuși — credea el — opera unui „simplu editore”. Istoricul, animat de „un sfânt scrupul”, își afirma prezența în actul selectiv, în confruntarea și colajonarea manuscriselor, în îndreptarea greșelilor strecurate de copişti, în restabilirea arhetipului cronicilor, care, publicate cu îndelungă osteneală, aveau să fie „cartea fundamentală de atunci încoace pentru istoria acestei țări⁷⁷, oferind materialul de studiu pentru o întreagă serie de istorici. Apreciindu-i opera, nu fără observații critice, Hasdeu îi aducea omagiul suprem: „Kogălniceanu în literatura istorică a României și Alecsandri în literatura noastră poporană, joacă pînă la un punct rolul lui Columb în privința geografică⁷⁸. La opera lui editorială se gîndea și Perpessicius atunci cînd definea întreaga epocă drept „veacul *Letopiseșelor* lui Kogălniceanu⁷⁹. După ce încercă să publice și un al patrulea tom din *Cronicile României*, pentru întocmirea căruia cerea să i se pună la dispoziție manuscrisele existente în „bibliotecile publice⁸⁰, el cedă Ministerului Instrucțiunii, în 1882, manuscrisele de cronici, catastihuri și sămi de visterie etc. Comisia de evaluare aprecia, cu această ocazie, că opera de adunare și tipărire a cronicilor, întreprinsă de Kogălniceanu era „cel dintîi pas temeinic [...] pentru publicarea unei ediții critice a analelor române⁸¹”

Apreciind, în 1872, că „un singur mare talent nu s-a ivit”, în ultimele decenii, spre a da țării ceea ce-i lipsea, o *istorie națională*, Kogălniceanu făcea amendă onorabilă lui Bălcescu⁹². Îl apreciasse și cu altă ocazie, pe cînd marele său prieten se mai afla în viață, iar colaborarea lor, începută, fructuos, înainte de apariția *Propășirii*, ar fi putut avea urmări pozitive în dezvoltarea istoriografiei. O legătură strînsă exista între cei doi istorici, nu numai în ordinea intențiilor, ci și în aceea a realizărilor efective. Cel ce editase „Arhiva românească”, aprecia „Magazinul istoric pentru Dacia”, scos de Bălcescu și Laurian oarecum în prelungirea celeilalte publicații, ca „o vrednică clironoamă a soliei sale”. În adevăr, noua revistă afirma aceleași preocupări și aceeași concepție largă cu privire la necesitatea editării sistematice a izvoarelor istorice. În prospectul tipărit cu această ocazie și care a cunoscut o largă difuziune, redactorii apelau la toți cei ce ar poseda „documente istorice despre Dacia noastră”, să le trimită spre publicare, indicîndu-le, eventual, și pe cele ce s-ar afla „în locuri și în mîini streine⁸³”. *Magazinul* își propunea să publice cronici românești, acte oficiale, hrisoave, anaforale, tratate, convenții, excerpte din lucrările istoricilor greci, latini, bizantini etc., descoperiri geografice și etnografice, împreună cu un buletin bibliografic care să avertizeze asupra lucrărilor de is-

75 *Ibidem*, p. 689.

77 I. Bogdan, *op. cit.*, p. 11.

78 Hasdeu, *op. cit.*

79 Perpessicius, *Mențiuni critice*, vol. V, București, 1946, p. 373-374.

80 Vezi scrisoarea lui Kogălniceanu către T. Maiorescu, ministru al instrucțiunii, din 14 dec. 1874, prin care cerea să dea dispoziții în acest sens și (Arh. St. București, Fond Min. Cultelor și Instr. Publ., dos. 2588/1874, f. 117) și conceptul de răspuns, favorabil, al ministrului (*ibidem*, f. 118).

81 În același an, ministrul în funcțiune le dăruie Academiei Române, instituția cea mai autorizată să le conserve și să le valorifice.

82 Prospectul a apărut în „Curierul românesc”, dar și în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

83 N. Bălcescu, *Opere*, I, București, 1940, p. 102.

torie mai noi⁸⁴. În vederile lui Bălcescu intra și cercetarea folclorului, ca o altă sursă de documentare. Voia să publice chiar o culegere, iar mai târziu s-a oferit să adune balade populare pentru colecția lui Alexandri.

Înțelegând că eforturile individuale, oricât de laudabile, nu pot rezolva dificila sarcină a publicării izvoarelor și a valorificării lor critice, Bălcescu punea mare preț pe colaborarea cu ceilalți istorici și preconiza crearea unei *societăți istorice*, care să preia această sarcină, cu speranța că „și guvernele române vor îmbrățișa cu inimă aceeași lucrare folositoare și vor înlesni mijloacele pentru culegerea documentelor”⁸⁵. Ea urma să trimită pretutindeni cercetători pentru adunarea izvoarelor istorice. Faptul merită a fi reținut, fiindcă asemenea inițiative, chiar dacă n-au fost servite de împrejurări, marcau un moment important în dezvoltarea istoriografiei naționale. Concepția individualistă ceda pasul, într-o anumită măsură, organizării moderne a muncii științifice, pentru realizarea căreia nu era nevoie decât de condiții mai prielnice. Accentul se deplasează cu timpul de la adunarea, pur și simplu, a fondurilor de documente spre perfecționarea mijloacelor de utilizare a acestora, faza artistică era oarecum depășită⁸⁶.

Orientându-și atenția spre studiul aspectelor social-economice ale trecutului (instituții, agricultură, industrie, comerț, moravuri etc.)⁸⁷, Bălcescu a publicat în „Magazin istoric”, nu fără anumite șovăieli arheografice, inerente⁸⁸, acte privitoare la problema țărăneasă, îndeosebi la relațiile dintre boieri și țărani. Într-o epocă în care burghezia lupta pentru abolirea feudalității, această orientare era semnificativă. Aceeași concepție o afirmă și în *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*. O bună istorie, credea Bălcescu, nu se putea țese decât recurgînd cu discernămint critic la *izvoare originale*, adunînd cu stăruință „toate daturile putiincioase”. Istoricul își putea culege informațiile deopotrivă din documentele scrise, din cele cu caracter figurativ sau din cele de circulație orală. Fără să le ierarhizeze strict, Bălcescu distingea cinci categorii de izvoare : 1) poeziile și tradițiile populare ; 2) legile și actele oficiale ; 3) cronicile cari cuprind faptele generale ; 4) inscripțiile și monumentele ; 5) scrierile cari zugrăvesc obiceiurile private“. Nimic important nu se putea adăuga la această schemă, pe care Bălcescu avea să o urmărească stăruitor în sursa lui carieră. El sugera astfel lărgirea orizontului documentalist prin cercetarea bibliotecilor și arhivelor străine. Erau necesare în primul rînd investigații în depozitele din Transilvania, Ungaria, Polonia, Austria, Rusia, Suedia, Danemarca etc. iar această operă nu putea fi lăsată în seama unuia singur, ci se cuvenea preluată de o *societate istorică*.

Prospectul amintit mai sus, ca și studiul privitor la izvoarele istoriei dezvoltă orientarea modernă a lui Bălcescu în privința documentării și a modului de elaborare a istoriei naționale⁸⁹. Similitudinea de concepție cu M. Kogălniceanu, sub acest raport, este evidentă. „În adevăr, scria editorul *Letopisților*, spre a avea o istorie și îndeosebi istoria țării sale, nimic mai bun, mai

84. *Ibidem*, p. 102-103.

85. „Magazin istoric”, I, 1845, p. 14. Vezi și Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu*, în *Studii și articole de istorie*, I, 1956, p. 198 ; I. Ionașcu, *Problema izvoarelor medievale*, „Studii”, t. XV, 1962, nr. 6, p. 1546.

86. Cf. D. Berlescu, *op. cit.*, p. 12.

87. Bălcescu, *Opere*, I, ed. 1940, p. 101.

88. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 1546.

89. Cf. Dan Berindei, *Bălcescu*, București, 1969, p. 68.

folositor, mai neapărat decât de a se întoarce la izvoarele originale, adică de a avea înaintea sa cronicile, biografiile, diplomele, toate acele acte scrise care se raportează la întâmplările politice, la dreptul public, la legile, la instituțiile, obiceiurile și moravurile tipurilor trecute, căci, puși în față cu aceste originaluri, suntem, cum am zis, la izvoarele istoriei, fără ca nici un intermediar să se poată între noi și aceste monumente vrednice de tot onorul. Noi vedem că în toate părțile, unde este ceva progres, staturile, ocîrmuirile, societățile, învățații, cu o deosebită emulație se ocupă cu adunarea, cu publicarea, cu cercetarea cronicelor, hrisoavelor, actelor, în sfîrșit a tuturor rămășițelor seculilor trecuți. Numai după această uriașă lucrare națiunile au putut ajunge a avea o istorie⁹⁰ Planul lui Kogălniceanu nu s-a realizat, după cum nu se realizase nici acela al lui Bălcescu, despre care Quérard știa că adunase „multe materiale” pentru a întocmi o *Historie de l'ancienne Dacie*⁹¹. Faptul e confirmat și de Ubicini⁹² și de „Curierul românesc”, în care se laudă, odată cu „talentul eminent”, rîvna lui Bălcescu în adunarea de „materialuri”⁹³.

Interesul pentru istorie nu se limitează însă la cercul specialiștilor, iar o sinteză asupra trecutului național e așteptată pretutindeni. După introducerea Regulamentului organic, chiar ocîrmuirea începe să se preocupe, timid și intermitent, de „antichități”. În 1839 Eforia școalelor din București adresa ocîrmuirilor ținutale instrucțiuni cu privire la obiectele antice din teritoriul aflat sub privegherea lor⁹⁴. Mulțimea știrilor arheologice publicate în presă, mai ales, în „Curierul românesc” (de către Boliac și Laurian), în „Albina românească” și „Spiculatorul moldo-român” (de către Asachi și Săulescu), atestă și o anumită preferință a opiniei publice. Se publică totuși frecvent, dar fără o preocupare metodică, hrisoave, cărți de judecată și de jurămint, inscripții etc., colportate dintr-o gazetă în altă, mai mult spre a mulțumi pe abonați⁹⁵. Unele inițiative de acest gen presupun erudiție, precum acele știri excerptate din istoricii greci, cu privire la populația dacă sau exilul lui Ovidiu⁹⁶. Într-o mai mică măsură preocuparea se reflectă și în publicațiile oficiale. La un moment dat, pentru a da numai un exemplu, se tipărea lista unor hrisoave și cărți domnești găsite în „rămasurile” paharnicului Alecu Vlastos⁹⁷. Cele mai multe dintre documentele publicate în presă urmăresc un scop politic, fiind legate de aspirația către independență a poporului. Chiar și în revistele de specialitate, precum în „Magazin istoric”, finalitatea științifică e însoțită uneori de interesul politic. Se publică anumite acte diplomatice, convenții

90 Kogălniceanu, *Letopisișile Țării Moldovii*, I, Iași, 1852, p. IX.

91 J. M. Quérard, *La Roumanie, Moldavie, Valachie et Transylvanie (ancienne Dacie)*, Paris, 1857, p. 15.

92 J. A. Ubicini, *Valachie, Moldavie, Bukovina*, Paris, 1856, p. 163.

93 „Curierul românesc”, XVI, 1844, p. 347.

94 „Albina românească”, X, 1859, nr. 95 p. 387: *Eforia școalelor naționale*.

95 O imagine fidelă a acestor preocupări se poate realiza urmărind capitolul respectiv din *Bibliografia analitică a periodicelor*, întocmită de O. Papodima, Nestor Camariano și I. Lupu, I, București, 1967, p. 1121-1147.

96 „Muzeul național”, București, II, 1837-1838, p. 9-12, apud *Bibl. anal. per.*, I, p. 1122. Vezi și „Arhiva Albinei”, Iași, 1844, nr. 5, p. 18-19.

97 „Buletin. Foaițe oficială”, Iași, 1834, p. 482-484: *Comisia ipitropicească*. Vezi și „Foaițe sătească”, IX, 1847, p. 225-292.

cu Poarta otomană (aşa-zisele capitulații⁹⁸, *tractaturi* politice și comerciale ale țărilor vecine, prezentând interes și pentru istoria națională etc., tocami spre a legitima lupta burgheziei române pentru un stat unitar și autonom. Bălcescu publică *Acte diplomatice atingătoare de istoria lui Mihai VV.*⁹⁹, tratate de alianță între domnitorii Țărilor Române, precum acela dintre Radu Mihnea și Gheorghe Ghica din 1658¹⁰⁰. În genere atenția e îndreptată către domnitorii care au promovat o politică de independență națională: Mihai Viteazul, Mihnea III ș.a.¹⁰¹. Notița epigrafică înserată de A. T. Laurian, prin care se reproducea inscripția de pe crucea înălțată de Șerban Cantacuzino lângă Viena, la 1683, nu avea alt rost decât să exalte sentimentul național¹⁰². Publicarea unor excerpte din corespondența și actele de stat ale lui Iosif II în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” avea menirea să opună, antitetic, lărgimea de vederi ale acestuia față de monarhul în funcțiune¹⁰³, după cum corespondența din 1812 între Napoleon Bonaparte și Alexandru I nu făcea decât să divulge intenția Rusiei țariste de a-și extinde granițele „pînă la Dunăre”¹⁰⁴. Astfel, corespondenții sau redactorii neștiuți, *obscura diligentia* vrednice de stimă dar ignorate întotdeauna, participau la formarea aceluia mediu de emulație civică menit să contribuie deopotrivă la crearea statului român unitar și la întocmirea unei istorii naționale.

Mai semnificative apar, din acest punct de vedere, sugestiile și inițiativele exterioare privind activitatea istoriografică. S. Marcovici publică, în 1838, un apel pentru alcătuirea unei societăți cu scopul de a tipări manuscrise și cărți privitoare la istoria românilor, sugerînd chiar și modul de conducere, cotizarea, sistemul de lucru etc.¹⁰⁵. În 1841, Emile Kohly de Guggsberg, percepător în casa comisului Gherghel din Botoșani, propunea înființarea unei academii moldo-muntene, pentru studiul limbii, și a unui institut cu mai multe departamente. Unul dintre acestea avea să se ocupe cu adunarea izvoarelor: medalii, stampe, tablouri, manuscrise etc. Un altul urma să se îngrijească de inscripții și de înregistrarea evenimentelor curente^{105 bis}. În același timp, inimosul colecționar și cercetător moldovean Alexandru Popovici, așezat la Turnu Severin, plănuia o revistă de istorie, „Dacia veche și nouă”, în care să poată tipări documentele adunate¹⁰⁶. Un anonim ieșean deplîngea, în 1845, lipsa unei

98 Vezi „Foaie pentru minte...”, V, 1842, p. 116-117, 123-125, 130-131, 137-138, unde căp. G. Bucăreanu a tipărit o *Adunare de cele dintii hatihumaiunuri (fermane) ce s-au dat după vremi de către Poarta otomană Țării Românești de la cea dintii capitulație a sa supt Mircea cel Mare, la anul 1393, și pînă în veacul cest de pe urmă*. Intr-un loc se face și mențiunea izvorului: după „oarecare cărticică a răposatului întru fericire Alexandru Văcărescu”, care o avea, la rîndul său, de la Ienache Văcărescu (*ibidem*, p. 124-125).

99 „Magazin istoric...”, III, 1846, p. 355-370.

100 *ibidem*, II, p. 181-186.

101 *ibidem*, V, 1847-1848, p. 83-91.

102 „Magazin istoric...”, II, 1846, p. 190-192. Reprodușă și în „Curierul românesc”, XVIII, 1846, p. 346-347; „Foaie pentru minte...”, IX, 1846, p. 345-346.

103 „Foaie pentru minte...”, IX, 1846, p. 346-348, 353-355.

104 *ibidem*, VII, 1844, p. 170-172: *Două scrisori împărătești*.

105 „Muzeul național”, București, II, 1837-1838, p. 47-49, apud *Bibl. anal. per.*, I₃, p. 1125.

105 bis) Em. Kohly de Guggsberg, *Le Philo-dace, aperçu sur l'éducation chez les Roumains*, Iași, 1841. Apud N. Iorga, *Cea dintii idee a Academiei Române*, „Neamul românesc literar”, I, 1909, p. 295-296.

106) „Arhiva românească”, I, 1845, p. 369.

istoriei complete a românilor și sublinia necesitatea de a se aduna, pe lângă documente istorice, povestirile, cîtecele, tradițiile și proverbele populare, ca elemente de sprijin în reconstituirea trecutului istoric^{106 bis}. În același timp G. Barițiu își îndemna compatrioții să cerceteze colecțiile de documente aflate în bibliotecile „Brukenthal” din Sibiu, „Națională” din Cluj, „Batthyáni” din Alba Iulia și „Teleki” din Tirgu Mureș¹⁰⁷. Cu altă ocazie el atrăgea atenția asupra unei însemnate colecții de documente interesînd istoria românilor, deținute de istoricul Iosif Kemény și care trebuia cercetată cu toată atenția¹⁰⁸. Iar în altă parte consemna, în aceeași ordine de idei, o serie de publicații și documente de sursă maghiară prezentînd interes pentru istoricii români¹⁰⁹.

Necesitatea unei sinteze istorice asupra trecutului nostru se simțea în cele mai variate medii. N. Istrati pleda în 1850 pentru întocmirea unei asemenea lucrări, enumerînd chiar izvoarele istorice pe care le știa disponibile în Moldova: hrisoave, literatură populară, inscripții, scrieri aflate în biblioteci străine etc. Totodată el ruga posesorii de documente să i le trimită, în original sau în copii fidele, spre a le tipări¹¹⁰. Editorul G. Ioanid era preocupat, la rîndul său, de necesitatea lărgirii orizontului documentalist prin investigarea bibliotecilor și a locurilor de interes istoric¹¹¹.

Inițiativelor particulare în direcția depistării și publicării izvoarelor li se adaugă cele întreprinse de *arhiva statului*. În Moldova, G. Sion se hotăra să se ocupe de „edarea documentelor vechi privitoare la istoria Principatelor și care se află răspîndite în arhivele din Iași, din București și din deosebite mănăstiri”¹¹², iar Kogălniceanu se declara satisfăcut că în sfîrșit poetul „și-au lăsat talentul la acte”¹¹³. Dar Sion n-a stat decît foarte puțin la conducerea arhivelor din Iași (1855—1856), astfel că laudabila hotărîre a rămas fără urmări.

Succesorul său, publicistul și editorul Teodor Codrescu, a stat și mai puțin (apr.-oct. 1856), dar era pus pe lucruri mari¹¹⁴. „Oea dinții datorie a mea a fost [...] de a căuta hrisoave domnești și alte așezăminte ale Moldovei, în original, spre a putea înființa în adevăr un început de arhivă națională”¹¹⁵. El a făcut apel către toți posesorii de documente, invitîndu-i să le depună la arhivele statului, „căci a se ținea ele îndosite nu aduc nici un folos, ci pagubă României întregi”¹¹⁶. Voia să le și tipărească, pe rînd, iar cele mai importante au apărut în volumul IV al publicației sale „Uricarul”. În prefața primului volum (1852), el scria, referindu-se la bogata-i colecție de documente: „M-am hotărît a le publica, temîndu-mă ca nu cumva vreo fatală întîmplare să le arunce în mîna cuiva care, neștiind a prețui așa o comoară, le-ar nimici, ar lipi ferestrele

106 bis *Colecție de documente vechi*, „Foaie pentru minte...”, VIII, 1845, p. 17—19.

107 „Foaie pentru minte...”, VII, 1844, p. 169—170.

108 *Ibidem*, p. 88 : *Pentru istoricii patriei*.

109 „Gazeta Transilvaniei”, VIII, 1845, p. 195.

110 „Gazeta de Moldavia”, XXII, 1850, p. 2-3, 6 : *Din istorie*.

111 G. Ioanid, *Istoria Moldo-României*, București, 1858.

112 „Steaua Dunării”, I, 1855, nr. 8, p. 31 : *Arhiva statului*.

113 *Ibidem*, nr. 13, p. 52.

114 Cf. D. Ivănescu, *Teodor Codrescu*, „Revista arhivelor”, s. nouă, IX, 1966, nr. 1, p. 213-226, vezi și vol. *Figuri de arhiviști*, București, 1971.

115 „Uricarul”, IV, p. II.

116 „Zimbrul”, nr. 147, 9 iul. 1856. Apud, D. Ivănescu, *op. cit.*, p. 218.

ori le-ar ține aruncate în pod, precum au fost soarta acestor acte originale¹¹⁷). Cu un zel neobosit, el a adunat de pretutindeni, de la particulari sau din „bașca bisericii Sf. Sava”, tot ce i s-a părut că merită a fi cunoscut de istorici și le-a tipărit în cele 25 de volume ale colecției sale. Oricât de îndreptățite ar fi criticile ce s-au formulat la adresa acestei opere, mai ales de B. P. Hasdeu și Iorga^{117 bis} ea a adus servicii importante istoriografiei. „Fără prețioasa duminică culegere, îi scria A. D. Xenopol în 1890, nu aș fi fost niciodată în stare să scriu *Istoria românilor*”¹¹⁸. Ea a avut, în afară de aceasta, darul să stimuleze și alți cercetători ai trecutului în direcția editării de izvoare. Pe unii T. Codrescu i-a sprijinit direct, dându-le posibilitatea să se manifeste în acest domeniu. „Fără ajutorul și îndemnul bătrînului Codrescu, însemna pios Gh. Ghibănescu, mărturisesc că nu știu ce s-ar fi ales din munca mea și ce trup i-aș fi dat”¹¹⁹. După moartea fondatorului, el a propus continuarea colecției „Uricarul” pînă la 50 volume și întocmirea unui indice, devenit indispensabil pentru utilizarea ei¹²⁰. N-a izbutit, căci asemenea întreprinderi nu erau rentabile, dar grațitudinea lui avea să găsească un alt mijloc de a se manifesta. Editînd în 1915 o *revistă istorică*, el o intitulă, în amintirea uceniciei sale, „Teodor Codrescu”.

În ciuda sistemului defectuos de a edita documentele, T. Codrescu a exercitat o înfrîurire favorabilă asupra istoriografiei noastre¹²¹. Trebuie să spunem că publicînd cele aproximativ 2000 de documente¹²², el a avut în vedere diverse probleme de interes istoric: administrație, statistică, judecări, economie etc.¹²³, din care, spera editorul, „alții [...] vor trage concluziile unei istorii critice naționale”¹²⁴. Sacrificîndu-și avutul personal și „sorbînd din cupa ingratitudinii”, T. Codrescu a fost preocupat să adune și să publice cît mai multe documente pe care să se sprijine restituirea „trecutului istoric și mai cu seamă autonom”¹²⁵, al țării. El a publicat astfel, fără alegere, tot felul de izvoare: hrisoave, fragmente de cronici, inscripții, însemnări de pe cărți, corespondență, memoriale de călătorii, descieri de sigilii, steme, cărți vechi etc., documente care, în ciuda deficiențelor arheografice¹²⁶, rămîn încă utilizabile, îndeosebi pentru perioada de după 1626¹²⁷. Nu i-a lipsit nici preocuparea pentru stabilirea autenticității acestora, căci era convins că „adevărul este esența istoriei”¹²⁸.

În epocile de regenerare națională istoriografia are, în chip necesar, un caracter militant. Încercînd să tipărească, în 1846, Regulamentul organic, Ko-

117 „Uricarul”, I, p. III.

117 bis) N. Iorga. *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, p. 5-10.

118 „Uricarul”, XV, p. 224.

119 *Ibidem*, XVIII, p. III-IV.

120 Gh. Ghibănescu, *Teodor Codrescu*, „Opinia”, Iași, II, nr. 35, 13 iunie, 1898, p. 1-2.

121 A. Sacerdoteanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu arheograf*, „Revista arhivelor”, VIII, 1965, nr. 2, p. 23-24.

122 Cf. „Uricarul”, XXV, p. XIII.

123 *Ibidem*, VII, p. II.

124 *Ibidem*, XVIII, p. 531.

125 *Ibidem*, IV, p. II.

126 Vezi raportul lui B. P. Hasdeu asupra „Uricarului”, apreciat ca „o colecție fără exegeză, dezordonată și fără explicațiune științifică”. „Analele Academiei”, s. II, t. 10, 1877-1888, p. 145.

127 I. Ionescu, *Publicarea izvoarelor medievale*, „Studii”, XV, 1962, nr. 6, p. 1547.

128 „Uricarul”, I, p. I.

gălniceanu intenționa să facă nu atât operă de istoric, cât să atragă luarea aminte asupra discordanței dintre prevederile regulamentare și realitățile din epoca „protectoratului” rusec. Tot astfel proiectul de editare, în zece volume, a unei colecții de *Documente privitoare la istoria românilor*, tradusă în limba franceză, spre a fi „citită cu interes de toată Europa”, urmarea și un scop politic. Ea trebuia să cuprindă cele mai variate categorii de izvoare: hărți, tratate politice și comerciale, condici, regulamente organice, mărturii ale cărturarilor și diplomaților străini, cîntece populare, portrete istorice, numismatică etc., pentru a oferi puncte de sprijin în abordarea istoriei noastre de către acei care nu ne cunoșteau limba sau erau lipsiți de mijloace de informare¹²⁹). Proiectul pare a fi fost înșușit și de guvern care dispunea instituirea unei subscripții publice pentru tipărire. Finalitatea politică a colecției plănuită era neîndoiehmă. Ea trebuia să fie, anume, „un element de cercetare retrospectivă pentru trebuința comisarilor europeni carii vor prezida în curînd reorganizarea Moldo-României”¹³⁰. Anunțînd-o la 5 ianuarie 1856 „l'Étoile du Danube” mărturisea speranța că această culegere va dovedi că „românii din Principatele dunărene oferă toate elementele ce constituie o națiune”¹³¹). Lucrarea urma să fie publicată în străinătate, în formatul „Panteonului franțez al lui Firmin Didot”¹³². N-a mai apărut, din pricina lipsei de „prenumerați” și a lipsei de pregătire a inițiatorilor¹³³, dar i se cunoaște planul general precum și o serie de manuscrise ale emigrației române, pregătite în acest scop și păstrate în biblioteca poloneză din Paris¹³⁴.

Să notăm, din aceeași epocă, și activitatea arheografică a lui A. T. Laurian, care tipărea la Viena *Documente despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania* (1850)¹³⁵. În 1853—1854, George Ioanid publica, la Iași, o ediție a cronicii lui Șincai, pentru întocmirea căreia se formase o comisie de specialiști: M. Kogălniceanu, G. Săulescu ș.a.

Interesul pentru adunarea documentelor istorice sporește continuu și o mulțime de proiecte private sînt sortite abandonului. În afară de *Urzirile istorice sau curs metodic de istorie* (1851), pe care N. Iorga o considera „cea dintîi operă, cea mai originală, pe terenul istoriei”, arhimandritul Neofit Scriban adunase din arhivele rusești numeroase acte relative la țările române pe care nu le-a putut tipări¹³⁶. Intrînd în posesia lor, C. Erbiceanu le-a publicat, în bună parte, în revista „Biserica ortodoxă română”.

În ceea ce privește Transilvania, editarea izvoarelor istorice, desfășurată și aici la nivelul eforturilor individuale, nu se afla într-o situație mult mai bună. Planul lui Alexandru Gavra de a tipări opera lui Șincai eșuase

129 A. Sacerdoțeanu, *Documente privitoare la istoria românilor. Un proiect de editare din 1856*. Extras din vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 442.

130 *Ibidem*.

131 N. P. Smochină, *Les émigrés roumaine à Paris (1850—1856)*, Paris, 1933, p. 17—19.

132 A. Sacerdoțeanu, *loc. cit.*

133 Idem, *Bogdan Petriceicu Hasdeu arheograf*, „Revista arhivelor”, VIII, 1965, nr. 2, p. 23.

134 N. P. Smochină, *op. cit.*, p. 19. Vezi și N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, 2-e ed., Iassy, 1917, p. 160.

135 A. Sacerdoțeanu, *Ceva despre „Magazin istoric pentru Dacia” și publicațiile lui Laurian*, „Arhiva românească”, VII, 1941, p. 356—360.

136 N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor...*, *loc. cit.*, p. 45.

(1844)¹³⁷, iar inițiativele editoriale ale lui Timotei Ciparu, îndreptate mai cu seamă spre cercetarea limbii și a istoriei eclesiastice (v. *Acte și fragmente latino-românești pentru istoria bisericii românilor*, 1855), prezentau un interes limitat¹³⁸. Eforturile eruditului filolog de a descoperi și publica izvoarele inedite, narative și documentare, spre a înlesni întocmirea unei istorii complete, erau legate și de necesitatea de a sublinia procesul formării și dezvoltării conștiinței naționale¹³⁹. Publicând mai târziu revista „Archiv pentru filologie și istorie” (Blaj, 1867), el avea în vedere nu numai „cuprinsul” filologic, ci și pe acela istoric-geografic, în care înțelegea să promoveze, deasemenea, „cercetări arheologice, topografice, etnografice”, „tot ce poate ilustra, clarifica și determina vreun punct din istoria românului sau a altor popoare cu care istoria lui e împreunată”¹⁴⁰.

Recursul la o arie documentară cât mai cuprinzătoare, era un punct câștigat sub raportul concepțiilor. Practic el nu se putea realiza decât parțial, căci aproape toți istoricii acuzau lipsa unor corpusuri diplomatice și narative bine întocmite, caracterul dispersat și lipsit de organizare judicioasă a arhivelor etc. Am amintit deja unele manifestări de felul acesta la G. Barițiu. Adăugăm că neobositul publicist și istoric, care în 1888—1892 va tipări *Părți alese din istoria Transilvaniei*, aprecia fenomenul istoric în toată complexitatea lui, reclamând editarea izvoarelor ca o premiză „a elaborării istoriei naționale”. Aceeași concepție cu privire la scrierea istoriei o profesa Simion Bărnuțiu, pentru care numai cercetarea critică a documentelor de orice natură putea oferi o bază sigură de reconstrucție istorică¹⁴¹.

La lărgirea acestei baze au contribuit firește și istoricii de naționalitate străină din Transilvania. Dincolo de subtextul politic, adesea emulatoriu, al unor inițiative, publicarea de documente interesând și istoria românilor era un fapt pozitiv. Prezintă interes din acest punct de vedere publicațiile „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens” (Brașov, 1844—1846), „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde” (Sibiu, 1843—1851, 1853), lucrările întocmite de Iosif Benkő, J. Tartler, Hermann, Eder, A. Szeredai, Engel, Kósa, Kemeny etc., precum și colecțiile de documente publicate de I. Batthyány, A. Schlözer, I. K. Schuller, Georg-Daniel, Teusach și Fr. Firnhaber¹⁴².

Dar nivelul la care se editau documentele la jumătatea secolului al XIX-lea, pretutindeni scăzut¹⁴³, nu putea fi, în țările române, decât cu totul deficitar. Câtă vreme problemele vitale, în condițiile transformării capitaliste a țării, nu erau rezolvate, o cercetare sistematică a trecutului nu se putea închipui. Fără unire și fără independență, forțele științifice rămâneau dispersate, orice silință istoriografică era condamnată la izolare și ineficiență. Ilustrativ este și

137 A. Sacerdoțeanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu arheograf*, loc. cit., p. 24.

138 *Ibidem*. Vezi T. Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854; idem, *Acte și fragmente latino-românești...*, Blaj, 1855; idem, *Crestomația sau aneclote literare...*, Blaj, 1858.

139 St. Pascu și Eug. Stănescu, *op. cit.*, p. 142.

140 T. Cipariu, *Programa Arhivului*, „Archiv pentru filologie și istorie”, I, 1867, nr. 1, p. 5.

141 St. Pascu și E. Stănescu, *op. cit.*, p. 141.

142 Vezi indicațiile bibliografice din A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 24-25.

143 Asupra arheografiei europene din epocă, vezi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 25-26.

aici cazul lui Kogălniceanu și al lui Bălcescu, cei mai înzestrați dintre istoricii români de la începutul epocii moderne. Amândoi au început prin a face investigații temeinice asupra izvoarelor, schițând planuri de editare a acestora și de sinteză, dar au fost constrinși să le întrerupă sau să le abandoneze pentru a răspunde altor imperative. Activitatea istoriografică trecea astfel pe plan secundar, toată energia lor fiind absorbită în pregătirea, desfășurarea sau justificarea revoluției. S-ar putea invoca pentru destinul acestor istorici de vocație, cărora le-a fost dat să activeze într-o epocă de răspîntie, cuvintele cronicarului: „ce nu stăm de scrisori, ce de griji și de tocmele”. Fapta trecea înaintea „gîndului slobod” de care aveau nevoie și nici unul dintre ei nu se va putea ocupa exclusiv cu cercetările istorice. Căci ceea ce i-a interesat în primul rînd pe acești „p ofeți cu fața întoarsă spre trecut”, după formula cu care Schlegel și definea pe istoricii romantici, a fost construcția de stat, cu toate implicațiile ei în planul social-politic și cultural. Era nevoie de înfăptuir a prealabilă a unor țeluri politice pentru ca înjghebări mai temeinice să poată avea loc și în domeniul istoriografiei.

Unirea Principatelor și crearea statului român modern au stimulat dezvoltarea culturii în toate direcțiile și mai ales în acelea care aveau menirea să perfecțeze unitatea spirituală și politică a poporului nostru. A. T. Laurian propunea, în chiar anul Unirii, înființarea a trei societăți, dintre care una avea sarcina culegerii, publicării și studierii critice a tuturor documentelor privitoare la istoria națională¹⁴⁴. Ideea revine stăruitor în 1860, iar G. Sion adresează, prin „Revista Carpaților”, un apel pentru fondarea unei academii menită să se îngrijească mai ales de problemele limbii și de ordonarea documentelor istorice¹⁴⁵. În același sens se rostea, peste câteva luni, Ioan Maiorescu, propunînd înființarea unei „societăți academice sau literare [...] pentru cultura limbii, pentru studiul istoriei naționale” Ideea circula așadar în societatea cultă, căci era enunțată în același timp și de V. A. Urechia, D. A. Sturdza^{145 bis}, G. Crețianu, Constanța Dunca ș.a.¹⁴⁶, iar leitmotivul proiectelor schițate era studiul limbii și al istoriei naționale. Laurian, Sion, I. Maiorescu, F. Aaron, Odobescu ș.a. constituiți în comisie pentru adunarea documentelor istorice, au întocmit chiar, în toamna anului 1860, statutele unei asemenea societăți, avînd o secție arheologică-istorică și una filologică-lexicografică¹⁴⁷. În același an lua ființă, la Iași, din îndemnul lui Kogălniceanu, „Societatea Ateneului Român”, cu marcate preocupări de istorie, iar peste munți numeroși cărturari, între care G. Barițiu, T. Cipariu, I. Pușcariu și A. Șaguna, făceau demersuri pentru înființarea unei *Asociații culturale*, urmărind emanciparea națională, prin cultură, a românilor din Transilvania¹⁴⁸. Ea va fi inaugurată la 21 oct. 1861 (*Astra*), cu o secție filologică și literară, una istorică și alta științifică, prefigurînd astfel viiatarea alcătuir

144 Dan Berindei, *Proiecte de înființare a unei societăți academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii și articole de istorie”, III, 1961, p. 221.

145 *Ibidem*, p. 220-221.

145 bis Axente Banciu, *Primele cărămizi la temeliea Academiei Române*. Extras din „Țara Birsei”, Brașov, 1936, 11 p.

146 Șt. Pascu, *Centenarul Academiei*. Extras din „Anuarul Inst. de ist.”, Cluj, IX, 1966, p. 5.

147 Dan Berindei, *op .cit.*, p. 225-226.

158 Șt. Pascu, *op .cit.*, p. 6.

a Academiei Române. În 1863, V. Boerescu și N. Crețulescu stăruiau pentru înființarea unei *Societăți academice sau literare*. Sub numele din urmă, ea a luat ființă în 1866 (transformată repede în *Societatea Academică*, 1867)¹⁴⁹, avînd ca scop, inițial, îndrumarea studiilor lingvistice și istorice.

Dominată la început de filologi, Societatea Academică, din care se va dezvolta Academia Română (1879), s-a preocupat îndeaproape de tipărirea izvoarelor istorice¹⁵⁰. În această privință, Secțiunea istorică a desfășurat o activitate deosebit de fertilă, preocupîndu-se de adunarea, conservarea și valorificarea mărturiilor trecutului. În rîndurile ei au activat personalități pentru care studiul istoriei reprezenta o constantă a vieții: M. Kogălniceanu, G. Barițiu, A. Odobescu, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, D. A. Sturdza ș.a., precum și noua generație de istorici care avea să constituie, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, școala critică a istoriografiei române: I. Bogdan, D. Ōnciul, N. Iorga, V. Pârvan, C. Giurescu ș.a. Academia Română a devenit curînd, cu mijloacele limitate de care dispunea, forul suprem în îndrumarea cercetărilor istorice, iar cea mai importantă dintre sarcinile ei privea editarea izvoarelor. Ceea ce nu se putea înfăptui la nivel individual, trebuia să se realizeze prin eforturi convergente, prin organizarea cercetării în cadrul unei instituții speciale. Este, în bună parte, meritul lui D. A. Sturdza, de a fi mobilizat în jurul Academiei numeroase personalități care au contribuit substanțial la progresul studiilor istorice: Odobescu, Hasdeu, E. Hurmuzaki, A. Papiu-Illarian, apoi I. Bianu, G. Tocilescu, N. Iorga etc., în vederea adunării și tipăririi izvoarelor istorice¹⁵¹. Istoria, declara G. Barițiu în discursul de recepție, este mijlocul miraculos prin care un popor își manifestă viața națională, *diploma* prin care se legitimează în fața lumii¹⁵². Se cuvenea, prin urmare, să i se acorde cea mai mare atenție, iar cercetări temeinice, în vederea viitoarei sinteze, nu se puteau face decît publicînd sistematic izvoarele. Acestui scop Academia Română i-a consacrat forțe științifice însemnate. Realizarea ei cea mai importantă, sub acest raport, a fost desigur publicarea bogatei colecții de documente externe adunate de E. Hurmuzaki, sporită apoi cu alte achiziții din aceeași categorie. Mii de documente au intrat astfel în patrimoniul științific, îmbogățind substanțial informația istorică privitoare la România. Cel ce s-a îngrijit mai ales de această operă a fost D. A. Sturdza¹⁵³. În dedicația din *prinosul* ce i-a fost oferit în 1903, scrisă de N. Iorga, se invocă și această latură a activității sale: „a sprijinit necurmat tipărirea izvoarelor externe ale istoriei românești, făcînd din colecția Hurmuzaki una din grijile sale de căpetenie”. Culegătorul acestor documente cercetase vreme îndelungată, modest și sîrguincios, arhivele din Viena, dar s-a stîns înainte de a culege roadele¹⁵⁴. Istoria scrisă de el, neîncheiată, a fost tipărită

149. Dan Perindei, *Înființarea Societății literare (Academice) (1866) și sesiunea din 1867*, „Studii”, IX, 1956, nr. 5, p. 21-44.

150. Idem, *Societatea Academică Română (1867-1878)*, „Studii”, t. XIX, 1966, nr. 6, p. 1069-1089 și Dan Simonescu, *Publicarea izvoarelor istorice naționale în preocupările Academiei Române*, „Studii”, t. 19, 1966, nr. 6, p. 1121-1129.

151. Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 1122.

152. G. Barițiu, *Viața, operele și ideile lui George Șincai*, București, 1869.

153. Nerva Hodoș, *Documentele Hurmuzaki*, „Voința națională”, XX, nr. 5601, 5/18 dec. 1903, p. 1-2. Articol reprodus din „l'Indépendance Roumaine”.

154. Vezi Teodor Balan, *Eudoxiu Hurmuzachi*, Cernăuți, 1924, 14 p.

de D. A. Sturdza sub formă de *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* (Bd. 1—5, Buc., 1878—1886). „Mulți bărbați, iubitori de știință și laborioși — scria editorul, prezentînd traducerea primului tom al *Fragmentelor* — se vor nutri la fîntînele ce el a deschis exploratorilor adevărului”¹⁵⁵. Documentele adunate au oferit material primelor volume din colecția amintită, pentru îngrijirea căreia se alcătuiuse o comisie compusă din M. Kogălniceanu, A. Odobescu, T. Rosetti și D. A. Sturdza, avîndu-l ca secretar pe I. Slavici. S-a hotărît apoi ca documentele aflate în depozitele Academiei să fie tipărite în aceeași colecție, dîndu-se prioritate documentelor externe. Mai mulți istorici români și străini s-au oferit să facă investigații în arhivele străine. În depozitele venețiene, C. Esarcu a transcris acte de cea mai mare însemnătate privitoare la Ștefan cel Mare și Petru Cercel, care au fost tipărite în diverse reviste și republicate în colecția Hurmuzaki, împreună cu altele procurate de B. Cecchetti, directorul arhivelor din Veneția, de Gian Luigi Frollo, profesor la universitatea din București și de alții.

Misiunile științifice în străinătate se dovedeau a fi mijlocul cel mai eficace de îmbogățire a informației istorice. În 1876, la sugestia lui Kogălniceanu, Hasdeu a fost trimis în Galiția, unde a copiat numeroase documente polone și slave; Gr. Tocilescu a cercetat, în 1877, bibliotecile din Rusia, transcriind numeroase manuscrise cantemiriene. N. Densușianu a adunat documente din arhivele Ungariei (1878), iar I. Bianu materiale prețioase din Polonia, din arhivele Vaticanului și din bibliotecile milaneze (1881 și 1883)¹⁵⁶. N. Ionescu a întreprins cercetări în Elveția și în Bulgaria, Melchisedec la Odesa, Gh. Sion la Chișinău¹⁵⁷, Odobescu la Paris (1885). Cele mai importante și mai substanțiale descoperiri pe această cale se datoresc însă lui N. Iorga, care a întreprins cercetări în multe arhive și biblioteci europene.

Atenția societății Academice s-a îndreptat mai întîi spre *izvoarele narrative*, continuînd desigur activitatea mai veche a unora dintre membrii săi. Între aceștia, A. Papiu Ilarian se dedicase, după înfrîngerea revoluției pașoptiste din Transilvania, adunării și publicării izvoarelor istorice, „monumente rătăcitoare” fără de care nu se putea scrie „adevărata istorie a românilor”¹⁵⁸. El a inițiat publicarea acestora într-un „Tezaur de monumente istorice”, din care n-au apărut decît trei volume (1862—1865), și începea — semnificativ — cu „istoria lui Mihai Eroul scrisă de Walther” (1599), merită desigur și aceasta să fortifice sentimentul național. Impulsul era acela al luptătorului care, nemaiputînd purta lincea, continua să combată cu pana. Critica lui Hasdeu că Papiu Ilarian ar fi pus în circulație narațiuni externe „lipsite de valoare” era desigur excesivă. Editorul intenționa să pună la îndemîna cercetătorilor izvoare necunoscute sau inaccesibile privitoare la trecutul național. Două cronici interne au fost publicate după manuscrise autografe, ceea ce indică un nivel arheografic superior: *Cronograful Țării Românești* de Dionisie Eclisiarhul și *Istoria preaputernicilor împărați otomani* de Ienăchiță Văcărescu.

155 București, 1879, p. XII, (trad. de I. Slavici).

156 Den Simonescu, op. cit., p. 1123.

157 Cf. A. Oțetea, D. Berindei și I. Goliat, *Académie de la République Socialiste de la Roumanie*, 1866—1966, București, 1966, p. 34.

158 A. Papiu-Ilarian, *Leptorelui salute*, „Tezaur de monumente istorice”, I, 1862, p. VI

Alte documente prețioase au fost adunate din diasporaua lor firească, de la anticari, din biblioteci din arhive, și publicate în *Tezaur* cu convingerea că astfel adaugă „o mică petricică la marele edificiu al naționalității române”¹⁶⁰. Multe dintre acestea le adunase în timpul studiilor efectuate în Germania și Italia. La Berlin, ajutat de cunoscutul turcolog Zinkeisen, el a reușit să excerpteze din cele 48 volume de manuscrise italiene (*Informazioni politiche*) știrile încă neutilizate cu privire la români. În arhiva principelui de Hohenzollern aflase, ajutat de eruditul arhivar Friedländer, acte diplomatice provenind de la mai mulți domnitori și pretendenți români, începând de la Petru Rareș, documente privitoare la pierderea Bucovinei, întemeierea consulatului prusian, comerț etc. La Viena, în fondul *Hungarica* și în biblioteca conțelului Działyński din Posnania a transcris corespondența lui Mihai Viteazul ș.a.¹⁶¹. N-au scăpat atenției sale nici portretele domnești, sigiliile, documentele cartografice (hărți, planuri de cetăți și de bătălii etc.). De remarcat, preferința lui Papiu—Ilarian pentru izvoarele relative la domnia lui Mihai Viteazul și la răscoala lui Horia, evenimente ce ocupă o bună parte din *Tezaur*. Sînt cele două valențe fundamentale ale activității și crezului său politic, în care lupta națională se îmbina cu lupta socială.

Concepția profesată în privința izvoarelor istorice indică în Papiu Ilarian un spirit exigent și luminat. În *salutul inaugural* către lector, el observa nu numai lipsa, dar și imposibilitatea unei sinteze istorice, în condițiile în care cele mai importante știri erau „acoperite de pulberea bibliotecilor și învăluite întru întunericul arhivelor”¹⁶². Dacă nu exista o asemenea lucrare, cauza era „simplă și evidentă” pentru a scrie istoria românilor era necesară, înainte de toate, „deplina cunoștință a elementelor din care să se compună acea istorie”. Editorul se referea astfel la faptele istorice, dar pe acestea — se întreba — „cum le vei cunoaște dacă-ți sunt necunoscute fîntînile de unde să le culegi?”¹⁶³. Publicația inițiată voia să fie un răspuns, unul pentru care cheltuisse multă energie și toate resursele avutului său¹⁶⁴.

Ostenelile lui Papiu Ilarian nu erau singulare. În 1852, A. Odobescu scosese „Revista română” în care, alături de valoroase studii istorice și literare, au fost tipărite și documente de mare însemnătate, iar T. Codrescu începea tipărirea „Uricarului”. Oarecum imitîndu-l pe acesta, P. Teulescu, director al arhivelor statului, tipărea sub titlul de *Archiva romana* (1860), o culegere de documente, fără criterii precise și fără note¹⁶⁵, iar Aron Pumnul avea să dea la iveală, curînd, nu numai cunoscutul *Lepturariu românesc* (4 tomuri, 1862—1864), care reproducea, într-o ortografie bizară, texte scoase din manuscrise și

160 A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. IX.

161 *Ibidem*, p. VII.

162 *Ibidem*, p. V.

163 *Ibidem*, p. VI.

164 Cf. N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor...*, *loc. cit.*, p. 53-60; Clopoșel, *Al. Papiu-Ilarian în fața problemelor românești contemporane*, Alba Iulia, 1939, p. 89-96; V. Netea, *Alexandru Papiu-Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, „Studii”, XVII, 1964, nr. 6, p. 1371-1389.

165 *Ibidem*, p. 61. D. Onciul, *Din istoria arhivelor statului*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 336.

vechi tipărituri, necesare pentru studiul limbii, ci și o cercetare pe bază de documente a unor proprietăți mănăstirești din Bucovina¹⁶⁶.

În ceea ce privește actele de cancelarie și de caracter privat din secolele XIV—XVI, faptul că acestea erau scrise în limba slavă a constituit multă vreme o piedică în valorificarea lor arheografică. Ele se publicau doar în vechi traduceri, fără textul original. Lacuna o va împlini, în parte, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Poliglot, avînd enormul avantaj de a cunoaște limbile slave, el s-a distins repede ca unul dintre marii istorici ai țării. Remarcabilă este mai ales activitatea lui de editare a izvoarelor istorice și filologice¹⁶⁷. Mai întîi în publicații efemere, precum cea *Foiță de istorie și literatură* (1860), apoi în *Archiva istorică a României* (1865—1867), care constituie, după aprecierea lui N. Iorga, adevăratul „titlu de glorie” al lui Hasdeu, în „Revista istorică a arhivelor României” și în *Cuvinte din bătrîni* (1878—1881), el a tipărit numeroase documente, fiind — după remarca lui Xenopol — „unul din cei mai spornici imbolditori pe tărîmul istoriei și al filologiei”¹⁶⁸. În programul primei publicații el ținea să observe că o sinteză asupra istoriei noastre, imposibilă deocamdată din pricina carenței documentare, rămînea „una din *pie desideria* ale științei și ale națiunii”. Ea trebuia să fie pregătită prin cercetarea și editarea critică a izvoarelor și prin studii monografice menite a izgoni „poveștile” și a „astupa” lacunele existente. Era necesar să se publice, de aceea, vechile documente interne, necunoscute pînă atunci, „apăsate sub obrocul monastirilor și al familiilor particulare”¹⁶⁹. Subtitlul „Arhivei istorice a României” lămurea, odată cu limitele cronologice, caracterul acestei publicații: „Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începînd de la timpii cei mai îndepărtați pînă la anul 1800”. Avea să tipărească, așadar, acte oficiale, note de călătorie, memorii, epistole etc. Fără să ierarhizeze diversele categorii de documente, concepția lui asupra izvoarelor istorice corespundea în totul exigențelor moderne, care condiționau actul sintetic, reconstructiv, de cercetarea completă și riguroasă a mărturiilor. *Istoria critică a românilor*, din care a tipărit doar un singur volum (1873—1875), atestă în primul rînd acribia documentară a lui Hasdeu, care își culegea informația din „patru specii de fîntîne”: *textele, știința naturală, filologia și economia politică*, cu alte cuvinte, din „complexul științelor biosociologice”. Fără acestea, insista el, e imposibil a fi cineva istoric în secolul al XIX”. În privința conținutului, izvoarele erau chemate să răs-

166 Arune Pumnul, *Privire repede peste 267 din proprietățile așa-numite moșile mănăstirești din care s-a format mănăstirea fund religios al bisericii dreptcredicioase din Bucovina*, Cernăuți, 1865.

167 Vezi A. Sacertodețeanu, *Concepția istorică a lui B. P. Hasdeu*, „Studii”, 1957, nr. 5, p. 141-159; Bogdan Petriceicu Hasdeu arheograf, „Revista arhivelor”, VIII, 1965, nr. 2, p. 21-45; V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1021-1033; (v. și „Analele Academiei R.P.R.”, vol. XIII, 1963, p. 257-267); Ștefan Ștefănescu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, „Revista muzeelor”, II, 1965, nr. 3; V. Sandu, *Academia Română și Hasdeu*, „Analele Universității București”, seria Filologie, XVI, 1967; P. Panaitescu-Perpessiciu, *Viața și opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în vol. 90 de ani de viață academică, București, 1956, p. 105-128; Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu lingvist și filolog*, București, 1968; M. Drăgan, *Studiu introductiv* la B. P. Hasdeu, *Pagini alese*, București, 1968.

168 A. D. Xenopol, *B. P. Hasdeu*, „Arhiva societății științifice și literare”, Iași, XVIII, 1907, nr. 7-8, p. 367.

169 „Arhiva istorică a României”, t. I, 1865, p. IV.

pundă celor mai diverse probleme: politice, sociale, juridice, administrative, militare, comerciale, lingvistice, biografice, etnografice, literare, artistice e.c.¹⁷⁰ În altă parte se rostea asupra valorii graduale a știrilor, care trebuie privite cu ochi critic și considerate în mod diferențiat. Istoricul, recomandă Hasdeu, să nu-și întemeieze afirmațiile decât pe „date sincronice evenimentelor”, să coroboreze știrile și să nu accepte necritic opiniile altora: „nu există — afirma el, proclamând dubiul metodic — nici o autoritate în istorie și cu atât mai puțin nici o nefailibilitate”¹⁷¹

Dându-și seama de insuficienta cunoaștere a izvoarelor istorice, Hasdeu a făcut apel la deținătorii de acte vechi, rugându-i să i le comunice, fiindcă „documentele în testuri originale [...] sînt astăzi unicele baze serioase ale unei istorii naționale pozitive”¹⁷². Pentru depistarea lor, el a întocmit o *programă* pe care a difuzat-o în țară, cu gândul de a antrena în această acțiune de interes național pe învățători, revizori școlari, preoți etc.^{172 bis} Era decis să acorde „un larg spațiu publicării fîntinelor inedite sau puțin cunoscute: diplome, cronici, vocabulare, basme, cîntece populare etc.”¹⁷³. Trebuia avut în vedere nu numai textul, dar și contextul izvoarelor, nu numai litera, ci în primul rînd spiritul lor¹⁷⁴. Adevărul se cerea proclamat în toate, fără îngustare, căci „falsificîndu-se o singură verigă, nu vom putea înțelege totalitatea catenei”¹⁷⁵. Cuvîntul său de ordine era critica, iar în această privință a fost el însuși necruțător, „Cu făclia criticii în mînă”, Hasdeu, a supus fiecare document unui examen minuțios, uneori cu exces de pedanterie, spre a-i stabili autenticitatea și valoarea informativă.

Dar această activitate de colecționar și editor, prezentă încă în *Foaia de storia română* (Iași, 1859) și căreia el însuși îi acorda o „supremă importanță”¹⁷⁶, nu reprezenta decât o etapă necesară către elaborarea unei sinteze critice. „Mi-am înțeles misiunea pe o scară colosală”, declara Hasdeu, cutremurat de presimțirea că „Meșterul Manole” ar putea să cadă de pe schele înainte de a sfîrși zidirea începută^{176 bis}. În adevăr, toate proiectele lui Hasdeu au fost concepute la un nivel grandios și nu stătea în puterile lui să le ducă pînă la capăt. Contribuția pe care a adus-o la cunoașterea izvoarelor istorice, metoda de publicare și spiritul de erudiție introdus în comentarea acestora au pregătit însă o nouă școală istoriografică, ale cărei roade vor fi culese către sfîrșitul veacului¹⁷⁷ și căreia îi răscolise, răbdător, terenul¹⁷⁸. Sarcina pe care și-o asumase, cu deplină competență, fusese aceea de „a grămădi și a

170. *Ibidem*, p. III.

171. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1873, p. II-III.

172. Idem, *Trei lume peste munți*, „Columna lui Traian”, V, 1874, p. 135.

172 bis). Idem, *Obiceiurile juridice ale poporului român...*, București, 1878.

173. „Columna lui Traian”, VII, 1876, p. VIII.

174. Hasdeu, *Istoria critică...*, I, p. III.

175. *Ibidem*.

176. „Arhiva istorică a României”, I, 1865, p. VIII.

176 bis). Cf. l.n., *Decalogul lui B. P. Hasdeu*, „Cronica” III, nr. 8, 24 febr. 1968, p. 10.

177. V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1031.

178. N. Iorga, B. P. Hasdeu ca istoric, „Analele Academiei Române. Mem. sect. ist.”, S. III, t. XIII, 1933, p. 168-169. Idem, *Adunarea și tipărirea izvoarelor*, loc. cit., p. 70-77.

limpezi materialul din care se va clădi odată, mai târziu, doritul edificiu al istoriei române“¹⁷⁹ Ca să-l adune, a trebuit să cerceteze nu numai arhivele statului, pe care le-a condus multă vreme (1876—1900), ci și arhive și biblioteci din Rusia, Cracovia, Genova, Londra etc.¹⁸⁰ În *Cuvinte din bătrâni* el a chițat un întreg program arheografic, potrivit căruia „toate documentele să se poată publica treptat, în întregul lor, nu numai fără nici o abatere în fond sau în formă, dar încă — ceea ce importă foarte mult — într-o ordine foarte sistematică, adică sub rubricile omogene, cuprinzând fiecare corp câte o materie de aceeași natură, animată — așa zicând — de un singur suflet“¹⁸¹ Prin Hasdeu critica de proveniență, tehnica transcrierii, a colajonării și emendării, critica de autenticitate și comentariile, au făcut însemnate progrese¹⁸² El a folosit cel dintâi, la noi, termenul de *bibliologie*, înțelegând să armonizeze, într-o deplină convergență, studiul cărții cu arheografia. Pentru studiul documentelor propriu-zise eruditul propunea un termen special, *diplomatologia*, care avea să facă mai târziu carieră, iar pentru studiul auxiliar al lexicului, *glosologia*¹⁸³.

În ceea ce privește izvoarele narative, Hasdeu a subliniat necesitatea publicării în ediții critice a textelor păstrate în copii și variante. El a și întocmit, cel dintâi, o asemenea ediție, publicând în 1859 *Pomelnicul domnilor Moldovei* de Mitropolitul Dosoftei¹⁸⁴. La baza vastului corpus narativ pe care îl concepușe, trebuia să stea principiul confruntării variantelor. Referindu-se, în 1867, la întâia ediție a *Letopisișilor*, Hasdeu scria: „Încercarea d-lui Kogălniceanu în privința analelor moldovene este parțială și nu satisface toate exigențele științei moderne. Nu-și poate închipui cineva câtă lumină ar revărsa asupra istoriei noastre măcar contextul analitic al variantelor“¹⁸⁵ Recomandarea lui Hasdeu avea să devină mai târziu normă în editarea textelor narative. În același timp documentele publicate în „Arhiva istorică“ și în *Cuvinte din bătrâni* au croit — după precizarea lui D. Russo — o nouă cale în arheografia română, servind ca model viitorilor editori¹⁸⁶.

O activitate editorială remarcabilă a desfășurat, în cadrul Academiei Române, dar și în afara ei, Gr. G. Tocilescu, istoric, arheolog și epigrafist, căruia Hasdeu îi lăuda îndeosebi râvna arheografică. „Modul critic cu care d. Gr. G. Tocilescu debută în publicarea izvoarelor — aprecia criticul în 1870 — ne face să-i urăm de pe acum toată persistența de a urma înainte pe această aspră cale, singura călăuză și singurul prag la templul istoriei naționale“¹⁸⁷. Tocilescu a urmat, în adevăr, sfatul fostului său dascăl, editând *Hronicul lui Cantemir*¹⁸⁸, îmbogățind colecția Hurmuzaki cu un volum de documente,

179 „Arhiva istorică a României“, I, 1865, p. III.

180 A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 33.

181 Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 3.

182 A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 34.

tum“, I, 1943, p. 78-104.

183 Theodor Iudu, *Armonizări bibliografice și sugestii catalografice*, „Scriptum“, I, 1943, p. 78-104.

184 „Focea de istoria română“, I, 1859, p. 43-48, 61-62.

185 „Arhiva istorică a României“, III, 1867, p. 33-34.

186 D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 616.

187 „Columna lui Traian“, I, nr. 18, 17 mai 1870.

188 *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, de Dimitrie Cantemir, București, 1901.

culese împreună cu A. Odobescu¹⁸⁹, tipărint apoi 534 *documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*¹⁹⁰ etc. A făcut cercetări arheologice, publicând inscripții¹⁹¹, monografii¹⁹² etc. În „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, întemeiată în 1882 și care avea să apară, neregulat, și după moartea fondatorului, s-au publicat texte vechi, mai cu seamă de interes filologic (dr. Moses Gaster), monumente epigrafice și sculpturale (Gr. Tocilescu), documente istorice medievale sau moderne, precum interesantul *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu unгурii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei*, prezentat de A. Papiu Ilarian domnitorului Cuza în 1860¹⁹³, ca și utile *Note asupra monumentelor, ruinelor și locurilor însemnate istorice*¹⁹⁴, însemnări de călătorie (T.T. Burada), foi de zestre, documente transilvănene (*Monumenta comitialia Regni Transylvaniae*, publicate de G. Maior)¹⁹⁵. Tocilescu aducea astfel o contribuție însemnată la îmbogățirea fondului documentar al istoriei naționale, lărgindu-i sfera prin cercetări arheologice, epigrafice și folclorice. În acest ultim domeniu, el găsea „nesecate comori de informațiuni, moștenire a veacurilor trecute, cel mai temeinic, mai folositor și mai bun material al lor”¹⁹⁶. Credințe populare, mituri, legende, obiceiuri și datini, cîntece, jocuri, cimilituri, proverbe, toate prezintă interes documentar, constituind zestrea cea mai durabilă, *tradiția populară*. „Căci ele nu sînt altceva decît niște documente istorice”, a căror autenticitate trebuie controlată și dovedită. Un asemenea „archiv real și cu totul obiectiv, alcătuit din documente autentice”, era menit să servească drept izvor de informare nu numai istoriei, dar și etnologiei, antropologiei, mitologiei, etnopsihologiei, istoriei culturii, istoriei literare etc.¹⁹⁷.

Materiale folclorice au fost culese și mai înainte, începînd de la Anton Pann. O valoare documentară limitată aveau poeziile populare publicate de Alecsandri (1852—1853)¹⁹⁸, datorită intervenției poetului în modelarea expresiei. At. Marienescu a tipărit, la rîndul său, balade populare și colinde, culegeri de farmece, descîntece, doine etc., de o valoare documentară netăgăduită¹⁹⁹. Folclor a publicat mai apoi S. F. Marian, căruia i se datorează și

189 *Documente privitoare la istoria românilor*. Supl. I, vol. I, 1518-1780, București, 1886.

190 Volumul, întocmit în urma unor cercetări efectuate la Brașov și Bistrița, cu ajutorul lui Stoica Nicolăescu ș.a., a fost imprimat la Viena în 1905-1906, urmînd a fi inclus în colecția Hurmuzaki. Academia Română refuzînd această formulă, volumul n-a putut apărea pe piață decît în 1931, cu o *Însemnare premergătoare* a lui I. Bianu.

191 Gr. G. Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrodscha* (1882), *Neue Inschriften aus der Rumänien* (1896), *Un monument epigrafic găsit la Igliza* (1898), *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie* (1900); *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, (1908) etc.

192 Idem, *Das Monument von Adamklissi: Tropaeum Traiani* (1893, în colaborare cu G. Niemann și O. Benndorf).

193 „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I₁, 1882, p. 134-146

194 *Ibidem*, p. 162-177.

195 *Ibidem*, p. I₁, p. 193-233; I₂, p. 433-460.

196 Idem, *Precuvîntare la Materialuri folcloristice*, I₁, București, 1900, p. IV.

197 *Ibidem*, p. III.

198 V. Alecsandri, *Balade adunate și îndreptate*, 2 vol., Iași, 1852-1853.

199 Cf. Răspunsul lui V. A. Urechia la discursul de recepție al folcloristului (At. Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior*, București, 1884, p. 150-152).

Cîteva inscripțiuni și documente din Bucovina (1885), G. Dem Teodorescu, Petre Ispirescu, Artur Gorovei ș.a. ^{199 bis}. O pleiadă de folcloriști se dezvoltă la începutul secolului nostru, îmbogățind substanțial cunoștințele istoricilor în acest domeniu. Numai între 1908—1913, au apărut 40 volume în colecția *Din viața poporului român*, la care au colaborat, între alții, C. Rădulescu-Codin și Tudor Pamfile.

În aceeași ordine de idei trebuie amintită activitatea lui N. Densușianu. Pentru a înlesni cercetările folclorice, el a lansat un *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățile țărilor locuite de români* ²⁰⁰. Apelul n-a avut efectul scontat, dar a contribuit la îndrumarea eforturilor de depistare a izvoarelor. „Valoarea istoriografiei, proclama N. Densușianu, depinde de la calitatea fîntînurilor” ²⁰¹. Cercetînd arhive străine și îndeosebi pe cele din Transilvania, el a publicat numeroase documente, cele mai multe în colecția Hurmuzaki ²⁰². Întrucît documentele interne din primele veacuri ale evului mediu, „arhivele domestice”, cum le-a numit Densușianu, fuseseră în mare parte distruse, „lovite de fier și de foc”, odată cu altarele, orașele și satele noastre, se impunea cea mai mare grijă față de resturile conservate ²⁰³. Reluînd unele documente din colecția lui Theiner ²⁰⁴, editorul își propunea să îndepărteze erorile de tipar, lecțiunile incorecte și suplinirile de texte, aducînd prin aceasta servicii importante istoriografiei naționale.

Documente a tipărit — în aceeași epocă, dar fără metodă ²⁰⁵ — și episcopul Melchisedec Ștefănescu, în diverse publicații periodice, mai ales în *Cronica Hușilor* (1869) și în *Cronica Romanului* (2 vol., 1874—1875). Neavînd o formație riguroasă de istoric, el a susținut autenticitatea „cronicii lui Huru” ²⁰⁶, a cărei falsitate fusese dovedită (Kogălniceanu, Hasdeu, T. Cipariu, Tocilescu ²⁰⁷. Melchisedec cercetase însă arhive rusești și a putut da indicații utile în privința unor surse istorice necunoscute ²⁰⁸.

Un moment cu totul distinct în dezvoltarea istoriografiei noastre moderne îl constituie, desigur, opera lui A. D. Xenopol. Sub raport arheografic ea prezintă un interes secundar, întrucît istoricul își propusese de la început să valorifice la nivelul sintezei documentația existentă. Fiindcă a aștepta ca izvoarele istoriei unui popor să fie integral adunate înseamnă a amîna fără

^{199 bis}. Vezi Adrian Foehi ș.a., *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, I (1800-1891), București, 1968, XIII+739 p.

²⁰⁰ N. Densușianu, *Cestionariu...*, Pt. I, București, 1893, Pt. II, în „Revista critică-literară”, Iași, III, 1895, nr. 7-9, p. 189-206.

²⁰¹ Idem, *Prefață la Documente privitoare la istoria românilor, 1195-1345*, București, 1887.

²⁰² Idem, *Cercetări istorice în arhivele Ungariei și Transilvaniei* (1880), *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, (1885), *Documente privitoare la istoria românilor* (7 vol. în colecția Hurmuzaki) etc.

²⁰³ Idem, *Prefața* citată.

²⁰⁴ *Vetera Monumenta slavorum meridionalium și Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*.

²⁰⁵ N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor*, loc. cit., p. 75.

²⁰⁶ *Cronica lui Huru*, „grosolanul falsificat”, cum o califică N. Iorga, fusese tipărită de G. Asachi în 1856.

²⁰⁷ Vezi Gr. Tocilescu, *Studie critice asupra cronicelor române*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, 1885, p. 464.

²⁰⁸ Ioan Kalinderu, *Episcopul Melchisedec, Discurs de recepțiune*, București, 1894.

termen întocmirea acesteia²⁰⁹. Asumându-și sarcina ce incumba generației sale, aceea de a întocmi totuși o istorie a românilor, Xenopol era convins că „lineamentele generale“ ale acestuia puteau fi stabilite²¹⁰. Rezultatul acestei decizii temerare se cunoaște și el îndreptăța întru totul punctul de vedere afirmat de autor²¹¹. Dar Xenopol prezintă un anumit interes și din perspectiva arheografiei, ca unul care s-a rostit frecvent asupra izvoarelor istorice tipărite de alții și a publicat el însuși documente. Începând din 1881 el a scris în „Revue historique“ din Paris o serie de *buletine* (două dintre ele în colaborare cu D. A. Teodoru) asupra istoriografiei române, în care problema editării izvoarelor ocupa locul cuvenit. Preocupat până în ultimii ani de activitate de progresale disciplinei căreia i se devotase, el a făcut observații de aceeași natură și în „La Revue roumaine“ (1912—1913). Ca director, multă vreme, al revistei „Arhiva Societății științifice și literare“ din Iași (apărută în 1889), Xenopol a încurajat, în afară de aceasta, tipărirea de documente istorice, publicând el însuși acte din arhiva Spiridoniei sau întocmind note pentru acele trimise redacției. În volumul II din *Domnia lui Cuza Vodă* (Iași, 1903), el a adăugat — ca anexe — documente provenind din arhiva familiei Cuza, procurate prin T. Rosetti²¹²). Unele dintre acestea apăruseră în revista „Arhiva“. Tot astfel, în lucrarea *Serbarea școlară de la Iași*, scrisă împreună cu C. Erbiceanu (1885), el a tipărit documente privitoare la dezvoltarea învățământului din Moldova, iar *Istoria și geologia casei Callimachi* (1897) era prevăzută, la rîndul ei, cu numeroase documente din arhiva familiei. O mențiune aparte se cuvine cercetărilor efectuate de Xenopol în fondurile de documente aflate la Academia Română, în arhiva familiei Kogălniceanu, în arhivele statului, precum și în arhiva consulatului rus din Iași, în care a descoperit *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*²¹³.

Contemporan cu Xenopol, profesor universitar și membru al Academiei Române, V. A. Urechia a avut și el preocupări arheografice. *Istoria românilor* (13 vol., 1891—1901), care îmbrățișa perioada destrămării feudalismului, cea mai puțin cercetată, nu este, în realitate, decît o colecție de documente, deficitară sub raportul sistematizării și al metodei de editare²¹⁴. La fel, cele 4 volume din *Istoria școlilor de la 1800—1864* (Buc., 1892—1901) sînt, în bună măsură, documente extrase din arhive și vechi publicații periodice, excerptate în legătură cu dezvoltarea învățământului. În afară de acestea V. A. Urechia a editat *Inscripțiuni după manuscrise*²¹⁵, documente diplomatice²¹⁶, legende istorice²¹⁷ și mai ales *Operele complete* ale lui Miron

209 A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, 1888, p. 7.

210 *Ibidem*, p. 8.

211 Cf. N. Iorga, *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIX-e siècle*, „Revue Historique du Sud-Est Européen“, X, 1933, p. 4-6.

212 Constantin I. Andreescu, *Lista unor documente întrebuițate de A. D. Xenopol în Domnia lui Cuza Vodă*. Extras din „Arhiva românească“, t. VIII, 1942.

213 A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune*, „Analele Academiei Române“, Mem. secț. ist., s. II, t. 20, 1898.

214 I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 1548.

215 V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise*, „Analele Academiei Române“, Mem. secț. ist., s. II, t. 17, 1887.

216 Idem, *L'Alliance des Roumains et les Hongrois en 1859 contre l'Autriche*. București, 1894.

217 Idem, *Legende române*, București, 1891.

Costin (2 vol., 1886—1888), pentru adunarea și cercetarea cărora a depus îndelungate eforturi. Valoarea acestei ediții este însă foarte scăzută și nu se mai poate utiliza²¹⁸. Merită subliniat, cu toate acestea, efortul documentar cu totul remarcabil al lui V. A. Urechia. Foarte productiv²¹⁹, el a tipărit uneori documente interne, narațiuni, memorii etc. în reviste și gazete obscure, precum „Adunarea națională” (1869), „Informațiunile bucureștene” (1870—1871), „Gvardistul civic”, „Ateneul român” etc. și a impulsionat întrucâtva interesul pentru adunarea izvoarelor prin societatea istorică „Miron Costin”, prezidată de Kogălniceanu²²⁰, și prin conferințele rostite în cadrul Ateneului.

Necesitatea colaborării în domeniul istoriografiei, se simțea tot mai mult. Într-o vreme în care D. A. Sturdza acuza „apatia științifică” a forurilor conducătoare, n-au lipsit unele inițiative, individuale, de organizare a cercetărilor istorice. În 1883 se propunea chiar, în cadru Ateneului Român, înființarea unei *Societăți pentru istoria patriei*, cu ramificații în toată țara, urmărind salvarea și tipărirea documentelor istorice. Ea își propunea, de asemenea, să sprijine cercetările în biblioteci și arhive străine²²¹. M. Kogălniceanu reclama stăruitor, în Parlament și la Academie²²², alocarea de fonduri speciale pentru călătorii de studii în străinătate, menite să lărgască orizontul documentalist, și mai ales pentru „publicarea diferitelor monumente prețioase care se găsesc în arhiva din București și pe la deosebitele mănăstiri”²²³, fiindcă era necesar ca țara să aibă „istorie și corpuri savante”²²⁴.

O activitate cu totul remarcabilă în această direcție au desfășurat D. A. Sturdza și I. Bianu²²⁵. Primul, ca secretar general al Academiei Române și ca ministru în mai multe rânduri, a sprijinit activitatea de tipărire a izvoarelor istorice, aducând el însuși o contribuție substanțială în acest domeniu prin publicarea (împreună cu C. Colescu—Vartic, Chenadie Petrescu, D. C. Sturdza și J. J. Skupiewski) celor zece volume de *Acte și documente relative la istoria renașterii României* (1889—1909), a culegerii *Anul 1848 în Principatele Române* (6 vol., 1902—1910) și a documentelor privitoare la chestiunea Dunării²²⁶. El s-a îngrijit apoi de editarea colecției Hurnuzaki și a stimulat cercetările în depozitele arhivalice din străinătate. Lui i se datorează, în bună măsură și înființarea cabinetului numismatic de la Academia Română, pe temeiul colecției mai vechi a lui N. Mavros²²⁷.

218 Cf. D. Russo, *op. cit.*

219 Vezi Al. Iordan, *Bibliografia scrierilor lui V. A. Urechia*, București, 1942.

220 Arhiva acestei societăți, pe care V. A. Urechia a condus-o efectiv, ca secretar, se află în Biblioteca municipală din Galați. Un articol asupra activității desfășurate în cadrul acesteia, inedit, a scris Gh. Hinou.

221 „Românul”, 26 nov. 1883, p. 1058: *O societate pentru „Istoria Patriei”*.

222 Cf. Const. C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu și Academia Română*, „Anuarul Inst. de ist. și arh.”, Iași, III, 1966, p. 9—38.

223 „Monitorul oficial”, 1867, nr. 39 supl., p. 282.

224 *Ibidem*, 1878, nr. 205, p. 5239.

225 Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 1122—1123.

226 *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, Berlin 1904; *Les travaux de la commission européenne des Bouches du Danube de 1859 à 1911*, Vienne 1913. Un alt volum de documente privitoare la chestiunea dunăreană, având însă și un caracter justificativ, apăruse în 1883, tot din inițiativa lui D. A. Sturdza.

227 Cf. C. Sturdza, *Despre numismatica română*, București, 1911 (Discurs de recepție, cu răspuns de D. A. Sturdza); D. A. Sturdza, *Bibliografia numismaticei române*, „Analele Societății Academice”, XI, 1879.

În ceea ce-l privește pe I. Bianu, rolul său de organizator al fondurilor documentare ale Academiei, de inițiator al publicării cataloagelor și bibliografiilor speciale, este bine cunoscut²²⁸. Împreună cu Remus Caracăș și Gh. Nicolăiasa, el a editat *Catalogul manuscriselor românești* (3 vol., 1907—1931), iar pe C. Litzica l-a îndrumat spre întocmirea *Catalogului manuscriselor grecești* (1909—1912). Aceste instrumente, la care se adăugau *Bibliografia românească veche* (elaborată între 1903—1912 de I. Bianu împreună cu Nerva Hodoș și continuată de Dan Simonescu), *Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române* (începând din 1905) și *Publicațiunile periodice* (Buc. 1913), ultima lucrare fiind întocmită de Al. Sadi Ionescu și Nerva Hodoș, au contribuit într-o bună măsură la cunoașterea fondurilor Academiei și la progresul cercetărilor istorice.

Ion Bianu a publicat însă și texte vechi, de interes istoric și filologic, aproape toate risipite în reviste, urmînd cele mai moderne norme ale arheografiei. În 1907 el a tipărit, din fondurile Academiei și un volum de *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografii, cu gîndul de a crea o nouă serie a colecției Hurmuzaki. Publicațiile s-au oprit însă aici.

Marea lui operă este, desigur, organizarea Bibliotecii Academiei, cel mai important depozit de documente privitoare la istoria și cultura națională. Ca să se instruiască pleacă — îndrumat de Hasdeu — în Italia, Franța, Germania, Anglia etc., însușindu-și soluțiile cele mai avansate ale bibliologiei și biblioteconomiei. Se întoarce cu convingerea că era necesară „o largă și sistematică organizare a bibliotecilor, arhivelor, muzeelor în țară”. Biblioteca Academiei era menită, în proiectul pe care tînrul învățat îl prezenta lui D. A. Sturdza, să cumuleze „toate izvoarele pentru istoria națională și a popoarelor vecine, precum și principalele opere și izvoare ale istoriei generale”. Arhivele statului, muzeele, urmau să fie îndrumate de Academie, în vederea unei organizări metodice, unitare. Proiect ambițios care implica raționalizarea fondurilor, o strictă evidență a acestora, tipărirea de ghiduri, inventare, cataloage, bibliografii etc., în vederea valorificării, editoriale a izvoarelor și pentru înlesnirea cercetărilor istorice. „Marea idee — va mărturisi mai tîrziu I. Bianu — a rămas un vis de tinerețe al unui blăjan entuziast”²²⁹

Dar I. Bianu n-a fost singurul entuziast, nici singurul care s-a interesat de organizarea cît mai rațională a documentării. Aceeași generație i-a dat pe D. Onciul, pe I. Bogdan și pe N. Iorga, spre a nu aminti decît vîrfurile ei cele mai înalte din domeniul cercetării istorice, triada critică de la care va porni o remarcabilă mișcare în istoriografia națională.

Format la școala Vieneză, într-un moment în care aceasta era reprezentată cu strălucire de C. Jireček, F. X. Miclosich, T. Siekel, O. Lorenz ș.a., D. Onciul și-a însușit o metodă riguroasă de cercetare și a creat el însuși, ca profesor la Universitatea din București, o școală istorică. Seminarul său era —

228 D. Simonescu, *op. cit.*, p. 1127-1128; Idem, *Ion Bianu*, „Revista de istorie și teorie literară”, XV, 1966, nr. 3, p. 431-439; G. Strempel, *Ion Hincu 1856-1935*, în vol. *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, 1957, p. 145-151.

229 I. Bianu, *Visuri, gînduri și planuri dinainte cu o jumătate de secol pentru organizarea bibliotecilor, arhivelor și muzeelor țării*, „Revista arhivelor”, 1928-1929, nr. 5, p. 265-268; Idem, *Academia Română și biblioteca ei*. Extras din „Boabe de grîu”, I, nr. 1, București, 1930.

după expresia lui N. Iorga — „cel mai metodic din seminarii“²³⁰ Pe lângă studiile de istorie, care i-au format o bună reputație de la început, el a publicat uneori și documente privitoare la istoria românilor în revista „Candela“²³¹, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“²³², „Convorbiri literare“²³³. Documentele adunate din arhivele străine le-a depus la Academia Română, iar înalta instituție hotărâse la un moment dat tipărirea lor în colecția Hurmuzaki²³⁴. Totuși aceste documente n-au mai apărut și se pare că din pricina istoricului însuși²³⁵.

D. Onciul n-a editat texte și documente decât accidental, dar atunci când a făcut-o, opera lui poartă pecetea exemplarității. El a contribuit însă în mod esențial la formarea spiritului critic al noii generații de istorici, printr-o îndrumare metodică și perseverență²³⁶. Existau deja unele culegeri de documente, publicarea izvoarelor narative, chiar parțială, era un fapt pozitiv, dar „cronicile nu erau în stare să ne facă a deosebi adevărul de neadevăr, știrea corectă de mit“²³⁷. Era nevoie, prin urmare, de o severă cercetare a datelor cuprinse în ele. Cu această convingere, refractar la improvizație și la frazeologia sterilă, D. Onciul a întreprins cercetări care l-au adus la concluzii importante asupra evului mediu românesc²³⁸. Pe de altă parte, el a contribuit substanțial la îndrumarea cercetărilor critice asupra izvoarelor. „Istoriografia românească — declara Onciul, adresându-se elevilor săi —, este abia la începuturile ei. Capitole fundamentale sînt încă nelămurite. Domnii de cea mai mare însemnătate nu sînt încă cercetate; nu avem nici ediții critice pentru izvoarele narative, nu se publică îndeajuns documentele — sau se publică greșit. Gîndiți-vă serios la răspunerile care vă apasă, căci în condițiile de azi, și multă vreme încă, nu se va putea scrie istoria generală a românilor“²³⁹. Indemnurile lui, se va vedea, n-au rămas fără efect.

Opera cea mai însemnată în materie de editare a izvoarelor istorice, ca erudiție și ca metodă, a realizat-o fără îndoială, I. Bogdan. Spirit critic remarcabil, cunoscător desăvîrșit al limbilor slave, el a făcut cercetări în arhivele rusești, poloneze etc., a tipărit cronicile slavone din secolul al XVI-lea privind

230 N. Iorga, *D. Onciul*, „Bul. com. ist. a României“, vol. III, 1924, p. XI.

231 D. Onciul, *Acte privitoare la instalarea Episcopului Doșoftei...*, „Candela“, IX, 1890, nr. 3, p. 149-158.

232 Idem, *Document inedit de la Roman Vodă*, „Revista ist., arh., fil.“, VII, 1894, p. 367-370.

233 Idem, *Un act domnesc de la mama lui Mihai Viteazul*, „Convorbiri literare“, XXXV, 1901, p. 715-718; *Scrisori inedite de la N. Bălcescu*, Ibidem, XXXVI, 1902, p. 277-294 N. Bălcescu, *Scrisoare către Eudaxiu Hurmuzaki*, ibidem, XLI, 1907, p. 561-562.

234 I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VII, p. 243, (Scrisoarea lui D. Onciul către N. Iorga din 1893).

235 Cf. Ștefan Ștefănescu, *Conceptia și metoda istorică a lui D. Onciul*, *Scrieri istorice*, vol. I, București, 1968, p. 65.

236 Cf. V. Pârvan, *La mormintul lui Onciul*, în *Memoriale*, București, 1923, p. 87.

237 Teodor Bașan, *Dimitrie Onciul, 1856—1923*, 1938, p. 112.

238 Cf. Ștefan Ștefănescu, *Conceptia și metoda istorică a lui D. Onciul*, „Studii“, XVI, 1963, nr. 6, p. 1241-1242; I. Minea, *Locul lui D. Onciul în istoriografia românească*, în vol. *Paralipomena*, Iași, 1939, p. 1-9.

239 Victor Papacostea, *Opera lui Constantin Giurescu și dezvoltarea ideilor politice la începutul secolului XX*, în *In amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 80.

istoria Moldovei (1891—1895, 1909)²⁴⁰, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul* (1902), completate cu un alt volum, apărut în 1905 (*Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*), *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhiva Brașovului* (1905), *Documentele lui Ștefan cel Mare* (1913) etc. Traducerea, note asupra genezei actelor și asupra numelor de persoane și locuri înfățișate, indici și lămuriri asupra vechilor instituții, însoțesc fiecare document, făcând din lucrările sale admirabile instrumente de lucru²⁴¹

În discursul de recepție la Academia Română, rostit în 1905, Ioan Bogdan observa necesitatea cercetării cu precădere a factorilor interni, lenta evoluție a „instituțiilor primitive“, pe baza surselor directe. Activitatea istoricilor trebuia îndreptată spre „studiul organizațiunii noastre sociale sau, pentru a întrebuința un termen mai cuprinzător, al culturii române“²⁴². Publicarea imensului material documentar existent apărea, în această lumină, ca o sarcină urgentă a istoriografiei. Preconizând editarea unui *Codex diplomaticus* cât mai complet, el ținea să observe că fără această operă „istoria noastră va păstra un caracter provizoriu“, iar istoria culturii românești nu va putea fi scrisă²⁴³. De aici trebuiau să pomească cercetările monografice și sintezele. Nu pierdea din vedere nici edițiile critice de cronici, nici întocmirea unui *Corpus inscriptionum romanicarum*²⁴⁴. Sub președența lui a luat ființă, în 1910, Comisia istorică a României²⁴⁵, cu menirea de a edita cronici, documente, monumente literare și de a îndruma cercetările asupra izvoarelor istorice. Sub egida acestei instituții au și apărut primele ediții critice de cronici, o publicație de documente și excelente studii asupra izvoarelor istorice, la elaborarea cărora contribuția lui I. Bogdan a fost dintre cele mai active²⁴⁶

În ceea ce privește documentele slavo-române^{246 bis}, I. Bogdan este primul care a întocmit o ediție științifică (1888)²⁴⁷. Cîteva ani mai târziu Gh. Ghibănescu publică și el documente slavone în colecția lui T. Codrescu²⁴⁸, adăugînd ulterior altele, autonom²⁴⁹. Au mai tipărit documente de acest fel

240 I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechie*, București, 1891; *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895; *Letopiseșul lui Azarie*, București, 1909.

241 Const. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*. Extras din „Revista istorică“, București, 1926, p. 7.

242 Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 19.

243 Idem *Documente și sugestii privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902, p. LXXXII-LXXXIII.

244 Idem, *Istoriografia română...*, București, 1905, p. 21, 25-26.

245 Asupra preparativelor, vezi „Voința națională“, 18/31 ian. 1909, p. 1-2.

246 A se vedea Gh. Mihăilă, *Ioan Bogdan (1864-1919)*. Studiu introductiv la *Scrieri alese*, București, 1968, p. 7-90.

246 bis Vezi Damian P. Bogdan, *Diplomația slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, II, 1956, p. 9-17.

247 I. Bogdan, *Cinci documente istorice slavo-române din arhiva curții imperiale de la Viena*, „Analele Academiei. Mem. sect. ist.“, S. II, t. II, 1888/89.

248 „Uricarul“, XVIII, 1892, XXIII, 1895; XXV, 1895.

249 Gh. Ghibănescu, *Opt urice slavone*, Iași, 1904.

Orest Popescu ²⁵⁰, Polihron Sîrcu ²⁵¹, Stoica Nicolaescu ²⁵², Al. Ștefulescu ²⁵³, Ilie Bărbulescu ²⁵⁴, Gr. Tocilescu, Eugen Kozak ș. a.

O mențiune aparte se cuvine însă, în acest cadru, lui Gh. Ghibănescu, elev și emul al lui T. Codrescu. În 1906 el începea să tipărească seria de *Ispisoace și zapise*, cuprinzând documente moldovenești slave și române aflate în arhiva Eforiei Sf. Spiridon din Iași, arhivă cercetată anterior de T. Codrescu, V. A. Urechia, Xenopol, Onciul, I. Tanoviceanu, N. Iorga ș.a. ²⁵⁵. Un an mai târziu el iniția culegerea de *Sucedee și izvoade*, cuprinzând — fără o ordine anumită — documente moldovenești și rareori documente din Țara Românească. Editarea lor a continuat și după primul război mondial, dar numărul de volume apărut pînă la această dată era deja impresionant. „Am publicat — mărturisirea Ghibănescu, la 10 iul. 1914, cu ocazia jubileului «Arhivei» din Iași — trei volume din *Uricar...*, zece volume din *Surete și izvoade...*, opt volume din *Ispisoace și zapise...*, în total 21 volume de documente cu începuturi de la 1399 pînă azi” ²⁵⁶. Avea adunat material pentru încă 37 volume, însumînd peste 20.000 documente, culese din mai mult de o mie de arhive particulare și publice ²⁵⁷. Cantitativ, era o performanță impresionantă. Cum s-a observat deja, edițiile lui Ghibănescu sînt însă departe de a satisface exigențele științifice. Autodidact, formația lui de paleograf era deficitară. I-au lipsit discernămîntul și metoda științifică de editare. Meritul său era însă acela de a fi adunat și pus la îndemîna cercetătorilor un material imens care — cu precauțiile critice de rigoare — poate fi încă utilizat ²⁵⁸.

Figura cea mai proeminentă a generației, cu o activitate multiplă, desfășurată atît în domeniul cercetărilor propriu-zise, cît și în acela al editării izvoarelor istorice, este fără îndoială N. Iorga, constatînd că slăbiciunea principală a istoriografiei se datora carenței documentare, el și-a îndreptat atenția de la început către noi surse. În 1893 efectua cercetări în bibliotecile din Paris și Berlin, adunînd — pe urmele lui Papiu Ilarian — corespondența ambasadourilor prusieni la Constantinopol și Petersburg. Și-a extins apoi cercetările asupra corespondenței consulare prusiene din Iași și București. La Nürnberg, Leipzig, München și Innsbruck a cules altă serie de documente privitoare la istoria românilor. Tot astfel la Veneția, Milano, Genova ²⁵⁹. O excepțională putere de muncă și o pasiune fără echivalent au fost investite în strîngerea și publicarea izvoarelor inedite. În cadrul colecției Hurmuzaki, N. Iorga a

250. Orest Popescu, *Citeva documente moldovene*, „Candela”, 1895.

251. Damian P. Bogdan, *O ediție de documente slavo-muntene, din Arhivele Sibiului și Brașovului a lui Sîrcu necunoscută la noi*, „Hrisovul”, II, 1942, p. 41.

252. Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905.

253. Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Tg. Jiu 1908.

254. Vezi Ilie Bărbulescu, *Prof. Oheinko despre publicarea documentelor româno-slave*, „Arhiva”, Iași, XLIV, 1937, nr. 1-2, p. 102-104.

255. G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, Iași, 1906, Prefața, p. I-II.

256. Idem, *De la serbarea jubiliară a „Arhivei”*, „Arhiva”, Iași, XXVI, 1915, nr. 1-3, p. 75-76.

257. *Ibidem*.

258. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, loc. cit.

259. N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor*, loc. cit., p. 117-18. Vezi J. n., *Nicolae Iorga și editarea izvoarelor istorice în cadrul Academiei Române*, „Revista arhivelor”, XLVIII, 1971, nr. 3, p. 367-373.

publicat cinci volume de documente (1897—1913), la care se adaugă trei volume de *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului* (1895—1897). Documentele interne, cite le adunase în necurmatele lui călătorii, le-a publicat în colecția de *Studii și documente* (31 vol., 1901—1916), oferind cercetării un material documentar de excepțională valoare. I s-a reproșat lipsa de sistematizare a materialului, prezentarea rezumată a documentelor slave, absența indicelui la unele volume²⁶⁰, dar cu toate acestea „culegerea a fost și rămâne utilă, mai ales că originalele unor importante piese s-au pierdut“²⁶¹. Alte documente au fost date la iveală în volume separate, cu privire la istoria diplomatică²⁶², istoria dreptului românesc²⁶³, diverse domenii sau case boierești²⁶⁴, scrisori domnești, scrisori de negustori, scrisori vechi de studenți, scrisori și zapise de meșteri, note de călătorie etc. Unele acte au putut fi tipărite, așadar, grație interesului genealogist manifestat de familiile boierești, în faza lor crepusculară. Xenopol tipărise documentele casei Callimachi, Ghibănescu „depănase“ actele privitoare la familia Cuza, Racoviță, Catargiu, Rășcanu etc. și îndemna și alte familii să- ofere spre publicare documentele, cu gândul la cele pe care le bănuia în casele Roser, Sturza, Mavrocordat, Roznovanu ș.a.²⁶⁵.

Urmărind întregirea „tezarului istoric al neamului nostru“²⁶⁶, N. Iorga a publicat de asemenea costume vechi, portrete, podoabe religioase, inscripții din biserici etc., alarmat că prețioasele relicve se distrug în permanență²⁶⁷. Inscriptiile bisericesti publicaseră mai înainte și Melchisedec și Gr. Tocilescu. N. Iorga era hotărât să le adune pe toate și să le aducă la lumina tiparului. „Apoi într-o zi — scria istoricul, cu tristetea de a vedea ignorându-se imboldul din care pornea atîta muncă — va veni un așezămînt de cultură, va veni un învâțat demn, solemn, impunător, vor veni lucrători precisi care vor pune la cale, cu ce am dat eu, ceva mai întins, mai strălucitor decît pot da astăzi“²⁶⁸. Tot ce putea contribui la scrierea istoriei naționale, înțeleasă nu ca un șir de „portrete dinastice“ sau ca o „cronică de războaie“, ci ca o restituire fidelă a vieții trecute în toată complexitatea ei²⁶⁹, trebuia adunat cu sîrguință, cercetat și dat la lumină în mod sistematic. Alături de „slovele săpate în aur și în argint“, lîngă „lespezile scrise ce acopăr morminte“, „pomelnice săpate în piatră și altare“²⁷⁰, trebuiau adunate mărturiile străine, monezile, documentele etnografice și folclorice, într-un efort colectiv de edificare a istoriei

260` I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 1549.

261` *Ibidem*.

262` N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I*, Paris, 1923.

263` Idem, *Anciens documents de droit roumain*, vol. 1-2, Vălenii de Munte, 1930-1931.

264` Idem, *Correspondența lui Știrbei Vodă, I*, București, 1904 *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, București, 1901; *Documente privitoare la familia lui Callimachi*, vol. I-II, București, 1902-1903; *Documente privitoare la familia Cantacuzino...*, București, 1902.

265` Gh. Ghibănescu, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, „Opinia“, I, nr. 128, 3 oct. 1897, p. 1.

266` N. Iorga, *Sfaturi pe întunec*, București, 1936, p. 160.

267` Idem, *Prefață la Inscriptiile din bisericile României*, I, București, 1905, p. V.

268` *Ibidem*, p. VIII.

269` Idem, *Generalități cu privire la studiul istoriei*, ed. 3, București, 1944 p. 91.

270` Idem, *Inscriptiile din bisericile României*, I, p. VI.

naționale. „Știința, dacă e bine îndrumată, scria N. Iorga, înseamnă totdeauna o înălțare a punctului de vedere, o lărgire de orizont, o lămurire a zărilor“²⁷¹. Seminariilor de istorie el le cerea, aceea, „să pună pe student în contact cu izvorul, să-i dea fiorul realităților, să-l cufunde în curentul timpului trecut, să-l împărtășească de intimitatea lui sufletească“²⁷². Istoricul avea datoria să cerceteze toate categoriile de izvoare.

Utilizarea exclusivă a actelor oficiale deterimnă erori deosebit de grave. Colaborarea acestora cu documentele private, îndeosebi cu jurnalele intime și corespondența, oferă un corectiv necesar. Memoriile, impresiile de călătorie, scrisorile particulare etc. deschid calea către o înțelegere mai adâncă a realității nesofisticate și îngăduie nuanțarea narațiunilor istorice. Ele se pot interpreta însă „după regulile logicii și potrivit unui anume sens psihologic“^{272 bis}. Reclamând respect pentru „hîrtia veche“, pentru „mărturiile trecutului“, atât de ușor destructibile, N. Iorga înfieră cu violență disprețul și neglijența manifestate de unele instituții²⁷³. „Omenirea care a trăit — scria în 1898 — a lăsat *monumente* de tot felul: clădiri, statui, tablouri, monede, vase, resturile, morminte, în sfîrșit *urme scrise*“²⁷⁴. Istoricul era chemat să le cerceteze în toată varietatea lor, urmînd cele două direcții principale de studiu: pe de o parte cercetările de teren, arheologice, etnografice, folclorice etc. („Pămîntul nostru va fi întreat în toate părțile și va vorbi învățaților [...] tainele străvechilor culturi locale“), iar pe de alta studiul minuțios și cuprinzător al izvoarelor scrise, care „tr buie centralizate în originale sau în copii, clasate și puse comod la dispoziția cercetătorilor pregătiți — cu adaosul de repertorii genealogice și geografice“²⁷⁵. Gîndind astfel încă de la începutul activității sale științifice, N. Iorga a adunat și tipărit documente istorice în tot cursul vieții sale, în limbile română, latină, slavonă, germană, franceză, italiană și engleză însoțindu-le în ample comentarii, note și indici. Un mare editor, dar și un creator de izvoare, căci, notele sale zilnice, memoriile și însemnările de călătorie au această calitate²⁷⁶.

N. Iorga a editat, în afară de aceasta, numeroase izvoare narative. Pornind de la trei manuscrise, el a încercat să restituie cronică lui Constantin Cantacuzino (1901), compunînd o versiune proprie, „așa cum aveam simțul că a trebuit să-l scrie stolnicul și cu o ortografie care să reproducă pe cea curentă în epoca lui“. La fel a procedat și la stabilirea textului cronicii întocmite de căpitanul Filipescu (1902), pentru care dispunea de șase manuscrise. Procedu subiectiv, alc cărui neajunsuri au fost relevate de D. Russo²⁷⁸. Fiindcă numai acea ediție inspiră încredere care a fost alcătuită pe baza despuierii tuturor manuscriselor și al cărei aparat critic înregistrează întreaga tradiție, istoria textului așa cum se reflectă în toate variantele²⁷⁹.

271 Idem, *Generalități cu privire la studiul istoriei...*, p. 88.

272 *Ibidem*, p. 142.

272 bis Idem, *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIX-e siècle*, „Rev. hist. du Sud-Est europ.“, 1933, nr. 4-6, p. 107.

273 Idem, *Conferințe și prelegeri*, București, 1943, p. 19-20.

274 Idem, *Generalități...*, p. 52.

275 *Ibidem*, p. 92-93.

276 Cf. Vasile Maciu, *N. Iorga istoric al românilor*, „Analele Universității București“, șt. sociale, istorie, XIV, 1965, p. 14-16.

277 *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901.

278 D. Russo, *op. cit.*, p. 578-580, 618.

279 *Ibidem*, p. 598, 600.

Din Cantemir a publicat, spre a înlesni cercetările, *Descrierea Moldovei și Viața lui Constantin Cantemir*. Din autorii antici, a publicat pe Herodot, după un manuscris aflat la mănăstirea Coșula (1909). Lui îi datorăm publicarea prețioasei cărți a lui Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (1914), acea *Storia del soggiorno di Carlo XII in Turchia*, de Alessandro Amira (1905), precum și cele șase serii de *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au 15-e siècle* (1899-1916), spre a nu aminti decât pe cele mai însemnate, unele interesând în mod direct istoria generală²⁸⁰. N. Iorga se prezintă astfel și ca un editor cu o întinsă gamă de preocupări. Pentru a scrie istoria, a trebuit, ca și înaintașii săi mai de seamă (Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu), să adune mai întâi izvoarele — *membra dissecta*, risipite în depozitele din țară și de peste hotare. El a oferit, cu aceasta, un exemplu istoricilor din generația mai nouă.

Între aceștia, cel ce s-a distins printr-o bună metodă în publicarea izvoarelor istorice a fost C. Giurescu. Scrupulozitatea verificării datelor, „rigoarea de metodă și forța dialectică“, exegeza amănunțită a surselor narative interne, cu larg recurs la materialul diplomatic, critica filologică aplicată la edițiile unor cronici moldovenești, întocmite de el, oferă încă un model nedepășit²⁸¹. Ceca ce-l deosebea de D. Onciul era abaterea de la istoria politică, profesată cu predilecție de maestrul său, în favoarea criticii textelor și a istoriei sociale, domenii cu totul deficitare în momentul în care își începea el activitatea. De observat că orientarea lui C. Giurescu către critica și editarea izvoarelor narative²⁸² pornea, ca și orientarea lui V. Pârvan către arheologie și preistoric, de la constatarea că aceste domenii necesitau o restructurare severă, spre a fortifica terenul viitoarelor cercetări. Undeva aceste spirite, înrudite în nevoia acută de rigoare, se întâlnesc. În afară de edițiile de texte bine-cunoscute²⁸³, C. Giurescu a publicat și documente, cu același scrupul metodologic²⁸⁴.

Un nume, cel puțin, se cade încă a fi amintit în această privire sumară asupra problemei editării izvoarelor istorice: V. Pârvan. Cunoscut îndeosebi prin activitatea sa de arheolog și creator de școală în acest domeniu, el a avut și preocupări legate de organizarea informației și documentării istorice, în spiritul școlii critice, cu care se declara solidar. Distingând între *adunători*

²⁸⁰ Pentru alte indicații, v. Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga, 1890-1934*, București, 1935; idem, *Nicolae Iorga*, București, 1968; V. Arimia, *Nicolae Iorga*, „Revista arhivelor“, VIII, 1965, nr. 2, p. 153-163; D. Ivănescu, *Nicolae Iorga*, „Revista arhivelor“, XI, 1968, nr. 2, p. 271-285.

²⁸¹ Aurel Iordănescu, *Opera istorică a lui Constantin Giurescu*, în vol. I, *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944.

²⁸² A se vedea *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, București, 1906; *Nouii contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, București, 1908; *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906; *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Damian*, București, 1914; *Pseudo-cronicari. Enache Kogălniceanu*, București, 1916.

²⁸³ *Letopiseșul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1665-1705)*, București, 1913; *De neamul moldovenilor*, de Miron Costin, București, 1914; *Letopiseșul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, București, 1916.

²⁸⁴ *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, culese adnotate și publicate de C. Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907; *Oltenia sub austrieci*, I, București, 1909; *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, I, București, 1913.

de izvoare, istorici și filozofi, el indica cu destulă claritate, încă în timpul studenției, sarcinile fiecăreia dintre aceste categorii, reprezentând cele trei etape în abordarea istoriei²⁸⁵. Cele câteva *cronici istorice* publicate în „Viața românească”, (1906—1907), clarifică în bună măsură concepția sa asupra organizării cercetărilor istorice. El pleda pentru fondarea unei reviste istorice speciale, plecând de la convingerea că numai în cadrul unei asemenea publicații, cu profil riguros științific, puteau progresa studiile istorice²⁸⁶. O specializare pe ramuri, în lăuntru aceleiași discipline, îi apărea ca necesară, în profitul aprofundărilor²⁸⁷. Preconiza de pe acum întocmirea unui *corpus diplomatic* menit să înlesnească cercetările de amănunt, precum și o serie de *albume de istorie culturală*, complexe, la îndemâna istoricului dar și a marelui public. Întregul tezaur artistic trebuia dezvăluit pe calea tiparului, paralel cu documentele, inscripțiile și sursele narrative²⁸⁸. Era necesară crearea unui *seminar de istorie* pentru îndrumări metodologice și a unui *institut istoric* care să grupeze toate forțele cercetării²⁸⁹. Va reveni asupra acestei chestiuni, cu altă autoritate, după primul război mondial, când a întemeiat și condus Școala Română de la Roma, care se ocupa nu numai de cercetări arheologice, ci și de valorificarea fondurilor arhivalice italiene, precum și de studiile de artă²⁹⁰. El a propus de asemenea înființarea unui institut de cercetări istorice la Viena, cu scopul de a înlesni explorarea bogatelor arhive ale fostului imperiu²⁹¹. Demersul se situa în prelungirea unor preocupări mai vechi. V. Pârvan întemeiasă în 1914, împreună cu N. Iorga și G. M. Murgoci, Institutul de studii Sud-Est Europene din București, la baza cărui stătea aceeași necesitate de lărgire a bazei documentare în cercetările istorice, care nu mai puteau fi limitate între hotarele unei țări, ci trebuiau să aibă în vedere interferențele continue cu spațiile învecinate. Opera de arheolog și epigrafist a lui V. Pârvan interesează într-o bună măsură și istoria veche a popoarelor din jur. El a colaborat, de altfel, la marele *Corpus Inscriptionum Latinarum*, elaborat în cadrul Uniunii Academiei Internaționale și a organizat, la Roma, cea mai completă bibliotecă asupra romanității orientale. Gândul lui Mommsen, care dorise înființarea unui birou internațional, la București, cu menirea de a publica rezultatele cercetărilor epigrafice și arheologice din sud-estul Europei, rodea sub o altă formă²⁹².

Încheind aceste rânduri, sîntem datori să mărturisim că n-am avut intenția să abordăm întreaga problematică pusă de editarea izvoarelor istorice în epoca modernă. Numărul celor ce au avut preocupări de această natură este

285 V. Andrei, *Adunături de izvoare, istorici și filozofi*, „Voința națională”, București, XX, nr. 5522, 29 aug. 1903, și nr. 5523, 30 aug. 1903.

286 V. Pârvan, *E nevoie la noi de o revistă istorică?*, „Viața românească”, I, 1906, p. 590-593.

287 Idem, *Studii de istorie bisericească*, „Viața românească”, II, 1907, p. 140-144.

288 Idem, *Albumuri de istorie culturală*, „Viața românească”, II, 1907, p. 347-353.

289 *Ibidem*. Vezi și I.n., *Vasile Pârvan — preocupări bibliografice și documentariste*, „Carpica”, Bacău, 1968, p. 329-336.

290 Cf. I.n., *Vasile Pârvan și Italia*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, III, 1966, VI, 1969.

291 „Analele Academiei Române”, Dezbatere, t. 45, 1924-25, p. 72.

292 Lorenzacio, *Viața de marmoră*, „Evenimentul”, X, nr. 128, 9 iul. 1902, p. 1.

desigur mult mai mare decât acela menționat în cuprinsul lucrării. Se cuvenea poate, să amintim măcar seria de memorii justificative privind revoluția de la 1848 (Heliade Rădulescu, Bolliac, Ion Ghica ș.a.), activitatea editorială a lui C. D. Aricescu, legată îndeosebi de răscoala poporului sub conducerea lui Tudor Vladimirescu²⁹³, preocupările lui Vasile Maniu și I. G. Sbiera de critică a diferitelor izvoare, stăruințele lui Ion Pușcariu în adunarea documentelor privitoare la nobilimea română din Transilvania, preocupările arheologice, etnografice și numismatice constatate sporadic la Săulescu, Bolliac ș.a., și acelea, mai sistematice, ale lui Odobescu. Dintre istoricii din Transilvania merita o mențiune, pentru interesul arătat publicării izvoarelor, Vințențiu Babeș, Augustin Bunea, I. Lupaș, S. Albini, Al. Lapedatu, T. V. Păcățeanu, N. Popea, Imre Miko, Balasz Orban, Janos Karácsonyi, Fr. J. Zimmermann, Georg Müller ș.a. Încă mai îndreptățită ar fi fost luarea în considerație a activității editoriale a lui D. Sturdza-Scheianu și Radu Rosetti, legată de istoricul chestiunii agrare²⁹⁴, aceea a lui I. C. Filitti, privitoare la istoria ecleziastică și relațiile româno-franceze, precum și aceea desfășurată de Iacob Antonovici²⁹⁶. O mențiune deosebită s-ar fi cuvenit lui Gh. Popa-Lisseanu, a cărui operă de editare a izvoarelor narrative antice (*Fontes Historiae Dacoromanorum*) începe la limita dintre epoca modernă și cea contemporană²⁹⁷. Noua școală, ce se va dezvolta în perioada interbelică sub semnul obiectivismului²⁹⁸, a profitat din plin de eforturile predecesorilor în adunarea și publicarea izvoarelor istorice²⁹⁹. Nesoluționată pînă astăzi, în ciuda activității desfășurate de cîteva generații de istorici, problema editării izvoarelor este de o actualitate permanentă. Fiindcă un corpus complet al acestora rămîne o operă ideală, susceptibilă de sporuri cantitative, dar și de amendări sub raport metodologic. O operă deschisă așa dar, la care fiecare generație își aduce contribuția. Și trebuie să mărturisim că multe din dezideratele formulate de istoriografia modernă sînt încă sarcini de viitor³⁰⁰. Iar în această direcție inițiativele de larg orizont documentar ale lui Kogălniceanu, virtuozitatea critică a lui Hasdeu, excepționala rîvnă arheografică a lui N. Iorga, spiritul metodic al lui I. Bogdan și minuția comparatistă a lui C. Giurescu, constituie imbolduri permanente.

293 Vezi Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu*. Extras București, 1957.

294 *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, București, 1907—1908 (S. I, vol. 1-4; S. II, vol. 1-6).

295 *Din arhivele Vaticanului*, I-II, București, 1914; *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, București, 1915.

296 *Documente birlădene*, din care, în intervalul menționat, au apărut 3 volume (Birlad, 1911-1915).

297 În 1916, Gh. Popa Lisseanu publica *Breviarium historiae Romanae* al lui Eutropius.

298 Cf. D. Bodin, *Priviri generale asupra istoriei românilor*. Extras din „Revista istorică română”, XV₁, București, 1945, p. 2.

299 Observații critice asupra prelucrării arheologice a izvoarelor în epoca modernă, la I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 1550-1551.

300 A. Sacerdoțeanu, *Cuvînt de deschidere...*, „Hrisovul”, III, 1942, p. 126; idem, *Probleme actuale ale arheografiei noastre*, „Revista arhivelor”, I, 1958, p. 22-33.

LA QUESTION DES SOURCES DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE DE L'ÉPOQUE MODERNE

R é s u m é

La seule voie vers la restitution du passé dans ses multiples aspects c'est la recherche des sources historiques, et le premier pas dans cette direction le constitue, sans doute, leur décellement et leur édition. La critique des sources a été donc partout, au commencement des recherches modernes, une préoccupation fondamentale de l'historien. D'autant plus dans les Pays Roumains où les conditions historiques toute particulières ont déterminé un certain retard dans le développement de l'historiographie.

L'auteur recherche, dans ces pages, le problème des sources historiques comme préoccupation, l'extension progressive de l'horizon documentaliste chez les historiens roumains de l'époque moderne.

Jusqu'à la deuxième moitié du XVIIIe siècle l'historiographie roumaine s'est fondée presque exclusivement sur les sources narratives et sur la tradition. L'éru- dit Constantin Cantacuzino a saisi pourtant l'importance des documents internes dans la construction historique, en essayant de les trouver chez les familles des boyars et aux monastères. Les résultats les plus importants ont été obtenus sans doute à l'occasion de la recherche des bibliothèques et des archives étrangères : les chroniqueurs moldaves en Pologne, Constantin Cantacuzino en Italie, Démètre Cantemir en Turquie et en Russie, les érudits de l'école latiniste en Autriche et en Italie. Les derniers cités ont ajouté aux sources traditionnelles des témoignages ethnographiques, folkloriques et archéologiques.

Au commencement du XIXe siècle le Métropolitain Grégoire et le lettré I. Budai-Deleanu tâchaient à organiser un corpus des chroniques roumaines, tandis que Dionisie Fotino, Damaschin Bojinca etc. attachaient une grande importance aux antiquités. Le Métropolitain Veniamin initiait la publication des manuscrits cantemiriens. Le projet a été repris et augmenté par M. Kogălniceanu et C. Negruzzi, sans résultats pratiques et plus tard par l'Académie Roumaine.

L'état n'est pas intervenu dans le recueil et dans l'organisation des renseignements sur le passé que grâce au Règlement Organique qui a initié une commission spéciale avec la tâche d'additionner les informations concernant la géographie et l'histoire du pays. La fondation des archives nationales vont stimuler progressivement les recherches. Gh. Asachi, V. Alecsandri, Gh. Sion, T. Codrescu etc ont contribué beaucoup, comme directeurs, à l'accomplissement de cette mission.

Dans l'effort de dépouiller les archives et de publier les documents concernant l'histoire du pays, l'auteur distingue quelques étapes. La première, représentée surtout par M. Kogălniceanu et N. Bălcescu, se caractérise par le doublement du but scientifique avec la nécessité d'appuyer la lutte nationale sur les données historiques. La tâche de l'historien dans cette phase se confond avec celle de l'éditeur. Kogălniceanu a publié surtout des chroniques roumaines, Bălcescu — les anciens documents du moyen-âge et aussi des textes narratives. Cherchant l'extension de l'horizon documentaliste, on consigne la diversification progressive des sources historiques. Presque tous les historiens de l'époque accusent la manque des corpus diplomatiques et narratifs bien constitués, le caractère dispersé des archives, leur organisation déficitaire. Ce qui intéressait avant tout, dans cette époque de carrefour, était la construction d'état avec toutes ses implications sur le terrain social-politique.

La deuxième étape doit être située apr. e l'Union des Principautés, quand le Société Académique (1867) s'est assumé la tâche du décellement et de la publication des sources historiques. Plusieurs historiens ont collaboré à cette oeuvre : B. P. Hasdeu, A. Odobescu, V. A. Urechia, Al. Papiu-Ilarian, D. A. Sturdza etc., dont l'apport documentaliste a été relevé par l'auteur. La résultat le plus remarquable reste sans-doute la collection Hurmuzaki dans laquelle on a publié les documents rassemblés par le baron Eudaxiu Hurmuzaki et, plus tard, les documents découverts dans les archives et les bibliothèques étrangères par les autres

historiens : Gr. Tocilescu, A. Odobescu, N. Densusianu, I. Bianu, N. Ionescu etc. Les découvertes les plus substantielles ont été faites par l'infatigable explorateur des archives roumaines et européennes, N. Iorga. A côté de I. Bogdan et de D. Onciul, il a contribué beaucoup à la formation de l'esprit critique de la nouvelle génération, représentée surtout par C. Giurescu, V. Pârvan, D. Rússo etc. C'est la troisième étape.

Mais l'édition des sources historiques reste toujours une oeuvre ouverte à laquelle contribue chaque génération, et nous devons reconnaître que plusieurs desiderata formulés par l'historiographie moderne sont encore des tâches pour l'avenir. Dans cette direction, les initiatives d'un horizon si large que celles de Kogăniceanu, la virtuosité critique de Hasdeu, le zèle archéographique tout exceptionnel de N. Iorga, l'esprit méthodique de I. Bogdan et la minution comparatiste de C. Giurescu constituent des impulsions permanentes.